

Kültür Tarihi Final Ders Notu

Osmanlı Kültürü

Osmanlı kültür tarihini incelerken şu noktaları her zaman hatırlamakta yarar vardır:

1. Osmanlı tarihi çok geniş bir coğrafi alana yayılmaktadır.
 2. Bu coğrafi yapı çok dilli, çok ırklı ve çok dinli grupların bulunduğu bir yapıdır ve hepsinin imparatorluk içerisinde var olmaları belirli yasalara ve farklılıkların korunmasına bağlıdır.
 3. Osmanlı devleti, toplumu ve yapısı 14. yüzyıldan 20. yüzyılın ortasına kadar devam etmiştir.
 4. Osmanlı kültürel yapısının kimi özellikleri günümüz yaşamı içerisinde devam etmektedir.
 5. Osmanlı dünyası ile ilgili Türkiye’de ve dünyada yapılan çalışmalar giderek artmaktadır.
 6. Osmanlı toplumu sınıflı bir toplumdur. Dinsel ayrılıkların oluşturduğu farklılıklar kadar, yönetici sınıf ve halk arasında yaşama biçimi açısından büyük farklılıklar vardır.
 7. Osmanlı İmparatorluğu’nun var olduğu dönemlerin çoğunluğu endüstri öncesi döneme aittir.
 8. Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan gayri Müslimlerin kendi dini örgütleri çerçevesinde oluşan kültürel yapısı ve eğitiminin Osmanlı aydınları ile ilişkileri konusu da incelenmesi gerekli bir konudur.
 9. Osmanlı Kültür tarihini belirli kavramlar altında gruplamak için çok daha fazla disiplinler arası çalışmalar gerektiğinden; Avrupa ülkelerinin kültür tarihinde olduğu gibi aydınlanma, hümanizma, yeniden doğuş vb. türden ayrışmaları Osmanlı kültür tarihi için günümüzde belirlemek eldeki bilgilere göre yanlış genellemelere götürebilir.
- Tüm bu sorunlar ve günümüze kadar yapılan çalışmalar düşünüldüğünde Osmanlı Kültür tarihini yeni yöntemler ışığında yazabilmek için araştırmaların ve yayınların artması gerektiğinden, Osmanlı Kültür tarihini klasik tanımıyla açıklamak daha çok başat kültürün ve sarayın egemenliğindeki bir anlayışın farklı dönemlere göre gösterdiği kurumsallık ve anlayış çerçevesinde olmak durumundadır.

OSMANLI KÜLTÜRÜ: OSMANLI BEYLİĞİ (ERKEN OSMANLI) DÖNEMİ

Osmanlılar Selçuklu Devletinin bir uç beyliği olarak kimi kısıtlamalara uymak zorundaydılar. Uç beylikleri sürekli akınlara hazır bir durumda olmalıydı ve merkezin kontrolü dışında hareket edemezlerdi. Buldukları yeri terk etmek durumunda kalabilecekleri için de yerleşik yaşam sürmeleri tercih edilen bir durum değildi. O nedenle Selçuklu yönetiminde bir uç beyliği olan Osmanlılarla ilgili maddi kültür verisi, ilk yerleşim yeri olarak kabul edilen Söğüt ve çevresinde yok denecek kadar azdır. Erken Osmanlı Dönemi olarak da tanımlayabileceğimiz bu dönem, 15. yüzyıl ortasına, İstanbul’un alınmasına kadar devam eder. Bu süreç bir oluşum ve karışım dönemidir. Dönemin yazılı kaynakları yok gibidir, devletin bir arşivi henüz oluşmamıştır. Osman Gazi, Orhan Gazi ve I.Murat dönemlerinde Bizans’dan hızlı bir toprak alımı ve beyliğin sınırlarını genişletme söz konusudur. Göçler ve göçlerle gelen güncel yaşam özellikleri, Anadolu Beylikleri dönemi mimari ve mimari süslemesinde etkin bir biçimde yansır. Topluların en özgün kültürel göstergelerinden biri olan ölü gömme adetleri bunlardan biridir. O nedenle 14. yüzyıl Anadolu türbe tiplerindeki çeşitlilik, özellikle Azerbaycan üzerinden gelen Türk topluluklarının mezar tiplerinde görülür. Osmanlılar Selçuklularda yaygın olan çift katlı türbe geleneğini bırakmışlardır. Alt katta ölünün gömüldüğü, üst katın ziyaret amacıyla kullanıldığı bu tip, Osmanlı döneminde Bursa Yeşil Camide (15. yy) anıtsal boyutta, Orta Anadolu’da ise daha küçük boyutlarda yer yer kısa süreli uygulanan ve devam etmeyen bir adet olarak görülür. Moğollara yenilmiş ve Anadolu birliğinin devamlılığını sağlayamamış olan bir Selçuklu devletinin politik mirasçısı olmayı tercih etmeyen Osmanlılar, yeni aldıkları bölgelerde karşılaştıkları olguları da kendi yararları doğrultusunda içleştiren ve onlardan faydalanarak yeni bir politika ve güç oluşturmaya çalışmışlardır. Dil bunlardan birisidir. Selçuklu Sarayı Farsça dilini tercih ederken, Osmanlı 14. ve 15. yüzyıllarda Arapça ve Farsça tamlamalarla yoğunlaşmış bir Türkçe kullanır. Türk dili ve Orta Asya’dan gelen henüz din olgusunun töreler karşısında çok fazla hâkim olmadığı “laik” kültür, diğer Türkmen Beyliklerinde (Aydınoğulları, Menteşeoğulları, Saruhanoğulları) olduğu gibi Osmanlıda da hâkimdir.

MEHMED SİYAH KALEM: Eserleri, Asya kültür ortamında sıradan insanlar, dervişler, Budistler, Şamanlar, Hıristiyan keşişler ve doğaüstü varlıkların içermektedir. Mehmed Siyah Kalem’in sanatının ana etkeninin İpek Yolu kültürü olduğuna şüphe yoktur, zira bu yoldan sadece mallar ve değerli taşlar değil, aynı zamanda kültürler, inançlar, efsaneler ve sanatlar da taşınmaktadır. **Dans Eden İblisler** eseri ona aittir.

Osmanlı Beyliği Döneminde Kentler, Kentleşme ve Mimari: Osmanlı Beyleri akınlar sırasında nereye yerleşileceğine karar verirler. Örneğin Osman Gazi Yenişehir’i alınca gazilere burada ev kurup yerleşmelerini söyler. Orhan Gazi var olan Gebze kasabasının yanında yeni bir Osmanlı yerleşimi kurar. İznik ve Bursa alındıktan sonra kente Osmanlı kurumlarını yansıtan yapılar inşa edilir. Balkanlarda Evrenosoğulları gibi akıncı beyleri aldıkları yerlerde yerleşir ve buldukları yerden yeniden akınlara başlarlar. Böylece kentlerin kurulması ve var olan kentlerin değişimiyle adım adım bu ilerlemeler takip edebilir: Gümülcüne- Yenice-i Vardar- Selanik bu tür bir çizgide gelişmiştir. Osmanlı kentlerinin oluşumu Külliye sayesinde biçimlenir. Sosyal yardım, imaret: medrese öğrencilerine ve yolculara bedava yemek dağıtılan yer; tabhane: misafirhane; darüşşifa: hastane; hamam; kervansaray: kervanların ve yolcuların konakladığı yer; eğitim medrese; darülkurra: Kuran’ın incelendiği okul; darülhadis: peygamberin sözleri olan hadislerin öğretildiği okul; sıbyan mektebi: ilkokul; din (cami, mescit, türbe, zaviye, tekke) ve ticaret (şehir içi hanı, bedesten, arasta, kapalı çarşı, dükkân) işlevlerini karşılayan Osmanlı kurumlarını içeren değişik işlevli yapıların aynı bani (kurucu veya yapan kişi) tarafından inşa ettirilir.

aynı vakfiyede yer alması ile oluşan Külliye banisinin adı ile anılır ve çevrelerinde mahallelerinin oluşumunu sağlayarak, mahalleye adını verir. Örneğin Bursa'da **Muradiye Mahallesi** veya **Yeşil Külliye**nin olduğu **Yeşil Mahallesi**; İstanbul'da **Mahmud Paşa Mahallesi** gibi. Bursa Orhan Gazi, I. Murat, Yıldırım Beyazıt, Yeşil ve II. Murat Külliye kentin değişik yönlerde gelişmesini sağlamıştır. Selçuklu sanatının ana mimari süsleme ögesi olan **mukarnas** ise, bu dönemde bir süre kaybolacaktır. Ortaçağda kapalı ve kütsel hacimli binalar yerine yapıların sokağa bakan kısımlarına sütun ve kemerlerden oluşmuş revaklı girişler eklenecek, yapıların sokakla olan bağlantıları açık-yarı-açık- kapalı alanlar arasındaki ilişki üzerine kurulacaktır. 15. yüzyıl başında Timurlu istilaları ile farklı özellikler Osmanlı Anadolu coğrafyasında da görülmeye başlanır. Şam'dan gelen mimar ailelerin Amasya'daki işleri Suriye'de görülen renkli taş işçiliğini Anadolu'ya getirmiştir. Şam ve İran üzerinden gelenlerin Merzifon'da yaptıkları İran örneklerine yakındır.

Toplumsal Hayat, Zaviyeler, Eğitim ve Edebiyat: Osmanlı Beyliği döneminde yerleşim ve genişleme politikalarında askeri gücün yanında şeyhlerin ve müritlerinin de katkıları bulunmaktadır. Bu şeyh ve müritler 14. yy ile 16. yy arasında kurulmuş ve özellikle Hıristiyan ahalinin bulunduğu yerlerde inşa edilmiş zaviyeleri veya Semavi Eyice'nin tanımlamasıyla zaviyeli camileri kullanmaktaydı. **Zaviyeli Camiler** çok işlevli yapıları; bir orta sofa etrafında odalar yer almakta; orta sofadan sonra ise ibadet için ayrılmış bir bölüm bulunmaktaydı. Odalarda şeyh ve müritleri kalırdı. Sofanın zemini taş kaplanarak buranın bir geçiş alanı olduğu vurgulanmakta, ortasında yer alan havuz ise buraya bir avlu havası vermekteydi. Sofanın üstünü örten kubbede ise bir aydınlatma feneri bulunur ve ortası açık olan bu fenerden gelen yağmur suları havuza akar ve böylece doğayı yapının içerisine getirirdi. Zaviyeli camiler seyyahların da kaldıkları yerlerdi. **Amasya Bayezid Paşa İmareti**nde olduğu gibi bazılarında mutfak da bulunurdu. Osmanlı ekonomi tarihçisi **Ömer Lütfi Barkan**'ın deyimiyle "kolonizatör Türk dervişleri" nin yeri idi. Bu dervişler erken Osmanlı döneminde beylerin yanında "altıncı kol" görevi yapmakta ve fethedilen yerlerin Müslümanlaşmasını ve Türkleşmesini sağlamaktaydı. Kırsal kesimde hayvancılık yapan Osmanlılar elde ettikleri hayvansal gıdaları ve üretimi kentlerde yaşayan Bizanslıya satıp onlardan üretilmiş malzeme gereksinimlerini karşılamaktaydı. Sağladıkları güvenli bir konaklama ve verdikleri yiyecek ile iki toplum arasında sosyal bir mekân olan bu zaviyeler çevrelerini de kontrol etmekteydi. Seyyid Battal Gazi, Hacı Bektaş tekkelerinin geçirdiği değişiklikler bu sosyal dönüşümün örneklerini oluşturur. Halk arasında hâkim olan hem dini hem de destanlara bağlı hikâyelerin kökeninde Türklere özgü Manas ve Dede Korkut hikâyelerinden parçalar olduğu kadar Kuran'ı Kerim den veya hadislerden kaynaklanan hikâyeler de vardı. Halk şiiri ise sade yazılmış dörtlüklerle gerçek günlük yaşam içindeki aşkı veya haksızlıkları anlatan birey-şairin görüşlerini dile getirmekteydi. Medreselerde de ilk önceleri daha çok insani ve tabii bilimler okutulurken dini bilgilerin okutulması zamanla artmıştır. Zaviye ve Tekkelerdeki eğitim ise daha çok tasavvuf geleneğinden kaynaklanan bir "manâ" eğitimi alanı olmuştur. Hanlar "Koza Han" gibi malların isimleri ile tanınmaktaydı. Kervanların rahatlıkla mallarını boşaltabilmeleri için büyük avluları olan bu yapılar, avlunun etrafında iki katlı olarak inşa edilirdi. Kentlerde şehir içi hanlarının bulunduğu bölge ticaret alanı olarak gelişir, konutlar ise ticaret alanının dışında bulunurdu. Ticaret yapıları beyliğin gelişme hızına göre 15. yüzyıldan sonra çeşitlenmeye başladı. Yıldırım Beyazıt döneminde inşa edilen **Bursa Bedesteni** bunlardan biridir. İçerisinde ipekli kumaş, halı ve altın gibi kıymetli malların satıldığı Bedesten aynı zamanda kentin bankası ve borsası gibi kullanılırdı. Gizli taş bölümleri bulunan bu yapılarda tehlike anlarında veya yangınlarda altın ve para saklanırdı. Arasta ve Kapalı Çarşılar Osmanlı'nın ticaret kültürünü gösteren yerlerdi. Arastalar bir sokağın iki yanında yer alan dükkânlardan oluşurdu. Bu dükkânlarda esnaf buğday, arpa gibi belirli bir malı veya dükkânında ürettiği ayakkabı, eğer vb. eşyaları hem üretmekte hem de satmaktaydı. Tiyatro grupları hem, bu dönemde hem daha sonraki dönemlerde de kalabalık pazar yerlerinde oyunlarını oynardı. Menakıb-ı Sarı Saltuk/Saltukname, Battalname, Danişmendname bunlar içerisinde en çok bilinenlerdi. Cihad ve gazi geleneğini canlandıran bu destanlardaki kahramanlar alp ve alperenlerdi. Eğitim görmüş kişiler tarafından desteklenen kültürel ortam ise daha çok İran'dan gelen yazılı kültüre dayalı bir alandı. Fars kültürü yüksek bir kültür olarak Türkmen beylerin bilmediği bir kültürdü. Yüksek kültür bir saygınlık konusu oluşturduğundan beyler bu konuyu önemsemişler ve saraylarında yanlarına aldıkları, beraber sohbet ve arkadaşlık ettikleri "musahib şairler" aracılığıyla bu kültürü öğrenmeye çalışmışlardır. Bu âlimler ve şairler de 12. ve 13. yüzyıllarda yazılan Arapça ve Farsça birçok kitabı, 14. ve 15. yüzyıllarda tekrar tekrar kopyalamış, kısaltmış, çevirmiş veya şerhedilmiştir. Mercimek Ahmet'in çevirdiği Kabusname bu tür bir eserdir. Matematik, Astroloji, Tıp gibi konularda çalışanlar da eğitimlerini Mısır, Horasan veya Bağdat gibi kentlerde yapmakta, sonra gelip Osmanlı veya diğer beylerin hizmetine girmektedirler. Arap-İslam ve Selçuklu Fars kültürünün Osmanlı yüksek kültürünün oluşumunda etkisi çok fazladır. **Çelebi Mehmet** döneminde ise ansiklopedik içerikli eserler artmış ve bunlar kopyalanarak Sultan'a sunulmuştur. Sultan II. Murat zamanında sarayda gelişmeye başlayan edebiyat ve düşünce alanı ise klasik dönem Osmanlı kültürünün oluşmasını hazırlamıştır. Müzik teorisi üzerine iki tezkere yazdıran II. Murat, fıkıh, dilbilim ve devlet idaresi üzerine Farsçadan önemli çeviriler yaptırmıştır. Ayrıca Yazıcızade Ali'ye Tarih-i Al-i Selçuk (Oğuzname) diye bir kitap yazdırmış, aynı kişinin kardeşi de İslam dinine ait temel bilgileri halkın anlayacağı bir dilde sade bir Türkçe 'ye çevirmiştir. Şiir sanatına özellikle önem veren II. Murat, sarayında **işret meclisleri** düzenlerdi. Bu meclislerde Sultan, şairler ve âlimler ile buluşur, özel düşüncelerini bu kişilerle paylaşır, yenir, içilir ve şiirler söylenirdi. Tasannu yani edebi sanatlara artan ilgi Fatih döneminde de devam etmiştir. Kitap sanatının bir üst kültür ögesi olarak ortaya çıkışı da sonraki dönemde daha iyi görülecektir.

Halk Edebiyatı: Nasreddin Hoca, **Halk şiiri:** Karacoğlan, Pir Sultan Abdal, Hacı Bayram Veli, Âşık Emrah, Aşık Veysel

Dede Korkut Destanı: 16. yüzyılda yazılı olarak basılmıştır. Dede Korkut karakteri, destanda, bilge-veli bir kişi olarak ortaya çıkar. Keramet sahibi olduğuna inanılır ve Oğuzlar sorunlarını ona danışır. Gelecekte haberler verdiği söylenir. Ozan kimliğindedir, söz ustasıdır ama aynı zamanda Orta Asya inancında kam'dır.

Mehter Müziği: 14.yy'dan Yeniçeri Ocağının kaldırılmasına dek sürdürülen ve çalgılarıyla, bestecileriyle, sağ ayak yürüyüşüyle başlayan görkemli korusu ve topluluğuyla heyecan verici coşkulu bir üsluba sahiptir ve askeri müzik türü içinde yer almasına rağmen, Avrupa müziğini (örneğin Mozart'ı) etkileyerek "alla turca" (alaturka) stilin doğmasına yol açmıştır.

OSMANLI KÜLTÜRÜ: KLASİK DÖNEM

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u almasıyla beraber Osmanlı Devletinin Beylik düzeyinden İmparatorluk kurumsallaşmasına girdiği kabul edilir.

Fatih Dönemi Bilim, Kültür, Sanat ve Mimari: Fatih öncesinde oluşmaya başlayan devşirme ve kul sistemi Fatih Döneminde Osmanlı idari sistemi içinde çok daha fazla etkin olmaya başlamış ve daha önceki dönemlerde görülen Müslüman - Türk ailelerinin gücünün Çandarlı'nın katlinden sonra tamamen ortadan kaldırılmasıyla, yönetici sınıf Padişahın kulları olan devşirme kökenli kişilere geçmiştir. Fatih, İstanbul'u aldıktan sonra günümüzde Beyazıt Meydanı olarak bilinen yerde bir Saray inşa ettirdi. Ancak kısa süre sonra, Edirne Sarayında görülen aynı eksen üzerinde yer alan avlular ve avlu etrafında bağımsız yapılardan oluşan plan ve organizasyonu yineleyen yeni bir sarayı ise Sarayburnunda, bir bölümü eski Bizans Sarayının da üstüne gelen bölgede inşa ettirdi. İstanbul'u almadan önce Rumeli Hisarını inşa ettirmiştir. Top kullanmasıyla teknolojik üstünlük sağlayan Osmanlılar bu gücü yaygın bir biçimde kullanmışlardır. Fatih, İstanbul'u aldıktan sonra Ortodoks patrikhanesinin devamı için tüm garantileri vermiştir. Ayasofya'nın dışında çok az sayıda kilise onun zamanında camiye çevrilmişti. Arapların 8. ve 9. yüzyıllarda İstanbul'u kuşatmaları hatırlanmış ve bu kuşatmalar sırasında Hz. Muhammed'i görmüş, onun konuşmalarını dinlemiş olanlar anlamına gelen sahabeşerin mezarları araştırılmıştır. Fatih'in hocası Akşemsettin tarafından bulunduğu söylenen mezarının üstüne önce bir türbe, daha sonra da yanına bir cami yaptırmıştır. Bu alan hanedan için önemli bir yer olmuş, yeni padişah olan sultanlar kılıç kuşanma merasimleri için Eyüp Sultan türbesine gitmişlerdir. Fatih Sultan Mehmet Akdeniz dünyasında elde ettiği hâkimiyet ve gücü görsel olarak ifade etmek için ise İtalyan sanatçıları kullanmıştır. **Constanzo di Ferrara** tarafından yapılan yağlıboya portresi ve madalyonu Fatih'i ileri bir yaşta göstermektedir. Madalyonun bir yüzünde Fatih profilden, diğer yüzünde tüm yöneticiler gibi at üzerinde gösterilmiştir. Ressam **Gentile Bellini** tarafından yapılan portresi ise National Gallery (İngiltere) de bulunmaktadır. Bellini'nin yaptığı portrelerden sonra Sinan Bey de Fatih'in bir portresini yapmış, öğrencisi Şiblizade Ahmed ise Fatih'in gül koklarkenki ünlü portresini yapmıştır. Ayrıca Bellini'nin yeni sarayın (Topkapı Sarayı) duvarlarını freskolar ile bezediği de bilinmektedir. Fatih döneminde Nakkaşhanenin kurulması ve orada değişik ülkelerden gelen nakkaşların çalışması yeni bir resim, tezhip ve bezeme anlayışının oluşmasına neden olmuş ve böylece saraya özgü bir sanat ve üslupların oluşması başlamıştır. Fatih Sultan Mehmet, antik Yunan ve Roma dönemi eserlerini de Yeni Sarayda toplayarak koleksiyon oluşturmaktaydı. Aristoteles düşüncesi Akdeniz dünyasında uzun süre hâkim olmuş bir düşüncedir. Farabi ise bu düşünürü İslam felsefesi ile birleştirmeye çalışmıştır. Farabi'nin düşüncesi Aristo felsefesine dayanan akılcı bir felsefedir. Fatih Sultan Mehmet, Yunan ve Latin kültürüne yakın olduğu kadar Osmanlı dünyasının içinde bulunduğu İran-Türk kültürünü de destekliyordu. Hatta İran kültürü ve İran kökenli yazarlar bu dönemde yeğlenmekteydi. Semerkant'tan astronomi ve matematik bilgini olan Ali Kuşçu'yu getirmişti. Fatih Avnî mahlasıyla şiirler yazardı.

Hat sanatı "hat" sözcüğü Arapçada çizgi anlamına gelir, güzel yazı yazma sanatıdır. Kuran'ı Kerim'in deri üzerine yazılması ile başlamış, zamanla köşeli veya yuvarlak hatlar yazılan iki tip çıkmış, çiçeklerle bezenerek uygulanan örnekleri de olmuştur.

Minyatürler ise bir el yazmasında anlatılan bilgileri veya hikâyeleri betimleyen küçük boyutta resimlerdir. Konuları kitap içinde yazılardan kaynaklanır. Metin içerisine ve tek sayfa olarak yapılan bu resim geleneği İran kitap sanatından Osmanlıya gelmiştir. Anlatım dili tıpkı şiirde olduğu gibi belirli kalıplarda düzenlenmiştir. Genellikle çerçeve içerisine alınan kompozisyonda Sultan veya önemli kişi kompozisyonun ortasında ve büyük olarak resmedilir. Diğer kişilerde etrafında sıralanır.

Fatih Sonrası Toplum, Bilim, Sanat ve Mimari : II. Beyazıt, birçok alanda standartlaşmayı başlatmıştır. Ölçüler, ağırlıklar, yapıların duvar kalınlıkları, pencere açıklıkları vb. öğelerin standartlaşması kuşkusuz ki ekonomiye katkı sağlamış, büyük külliyelerin kısa sürede inşa edilmelerini kolaylaştırmıştır. II. Beyazıt ve Yavuz Sultan Selim zamanında İstanbul dışından İstanbul'a gelmeye devam eden sanatçılar ve zanaatçılar, Osmanlı sanatının biçimsel olarak zenginleşmesine katkıda bulunmuşlardır. Bir imparatorluk ve saray sanatı olan Klasik Dönem Osmanlı Sanatının oluşumuna katkıda bulunan en önemli iki etken baniler ve kurumlardır. Saray ve saraya bağlı yönetici sınıf sanatın destekleyicileri ve banileri olmuştur. Sanatın koruyucuları, banileri, sanatsal taleplerde bulunan ve ısmarlayanların tümü saray ve saraya bağlı kişilerden oluşmaktadır. Başta Sultan olmak üzere, Sultan anneleri, eşleri, Şehzadeler ve Sultan kızları bu grubu oluşturur. Sadrazamlar, vezirler, paşalar, imparatorluk kurumlarında çalışan kişiler (saraydaki görevliler, mimarlar vb. ulema) ikinci büyük grubu oluşturur. Kendilerine bu sanatsal üretimi hazırlayan kişiler ise saraya bağlı kurumlarda çalışan, saray ve yönetici sınıf için yaratıcılıkları ve tasarım güçlerini kullanan mimarlar, nakkaşlar, halıcılar vb. Ehl-i Hiref örgütüne bağlı iş bilen sanatçılardır. II. Mehmed döneminde Ehl-i Hiref örgütüne doğru atılan ilk adımlar, II. Beyazıt tarafından kurulan saray atölyelerinin temelini oluşturmuştur. Özellikle sarayda Nakkaşhanenin bulunması tüm Klasik Dönem Sanatını belirleyecek olan üslupların ortaya çıkmasında etkin olacaktır. Bu dönemin önemli bir sanatsal etkinliği ise çini üretimidir. Yapıların içini birer tablo gibi bezeyen bu çini panolar, sır altında Osmanlıya özgü kırmızı rengin kullanılmasıyla ünlü olmuşlerdir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Hassa Mimarbaşılığa getirilen **Mimar Sinan**'ın yaratıcılık gücü ile birleşen geleneksel mimari birikim, imparatorluğun politik gücünü de yansıtacak yeni ve görkemli örneklerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

16. yüzyılın diğer bir özelliği de minyatürlü el yazmalarının artmaya başlamasıdır. Bu elyazmalarının ana konusu Padişahın yaptıkları ve savaşlarıdır. Kanuni'nin neredeyse tüm seferleriyle ilgili elyazmaları bulunmaktadır. Bunların içerisinde **Nakkaş Matrakçı Nasuh** tarafından resimlenmiş olan Menazil-i Sefer-i İrakeyn en ilginç olanlar arasındadır. Osmanlı tarihi ve coğrafyası kadar onun dışındaki yerleri de bize anlatan diğer bir eser **Pir-i Reis**'in haritasıdır. 16. yüzyılda gemiler sahile paralel ve sahilden fazla uzaklaşmadan giderlerdi. O nedenle deniz portalanlarında kıyıları ayrıntılı

olarak çizilir, en küçük koyslar veya kayalarda haritalarda gösterilirdi. 16. yüzyılda İstanbul'daki esnafı, İstanbulluları göreğimiz diğer önemli resimli bir el yazması ise III. Murat'ın şehzadelerinin sünnet düğünü törenlerini anlatan **Surname-i Hümayun** adlı minyatürlü el yazmasıdır. Surname' de sadrazamın, vezirlerin düğün dolayısıyla verdikleri armağanlar, ziyafetler, kurulan otağlar, halka açık eğlenceler, kandiller, havai fişek gösterileri, esnaf alayları, gezdirilen gümüş ya da şeker gibi maddelerden yapılan nahıllar, güreş, at yarışı, cambaz, hokkabaz, kol oyunları gibi gösteriler ayrıntılarıyla anlatılır.

Divan Edebiyatı: Arap ve Fars Edebiyatlarının etkisi altında Arapça ve Farsçanın Osmanlıcaya girmesiyle biçimlenen Osmanlı Divan Edebiyatı, şairlerin şiirlerini "Divan" denilen el yazması kitaplarda topladıkları için bu isimle anılır. Şiirler, kurallarını Arap ve Fars edebiyatından alan aruz ölçüsüyle yazılır ve şair seçtiği kalıba uymak zorundadır. İki mısradan oluşan beyit Divan şiirinin en önemli birimidir ve anlam beyitte yoğunlaşır. Divan şiirinde mevlid, hicviye, şehrengiz gibi birçok nazım biçimi vardır ve dil inceliğine dayanan teşbih (benzetme) ve hüsn-i ta'lil (bilindik bir olayı edebi ve estetik olarak açıklama ve anlam verme) önemli söz sanatlarıdır.

Latifi'nin Evsaf-ı İstanbul kitabı hem kentin mahallelerini, gezi yerlerini, günlük yaşamdan kesitleri önemli yapılarını anlatmakta hem de kentteki kötülük ve bozuk ahlaktan söz etmektedir.

Avrupa'da gelişen matbaacılığa ve kitap basımına ulema karşı çıkmaktadır. Gayr-i Müslimler ise özellikle Yahudiler ilk matbaalarını İzmir'de kurmuşlardır. Kutsal kitabın (Kuran-ı Kerim) ancak elle yazılabileceğini savunan bu kesim, bilgi paylaşım gücünü kendilerinde tutmak istemektedirler. 16. yüzyılda erkekler için kent içinde oluşan yeni sosyal mekânlardan biri de kahvehanelerdir. İstanbul'a Orta-Doğu ülkeleri aracılığıyla Yemen'den gelen kahve kısa zamanda çok içilen bir içecek olmuş ve tütünle beraber kahvehanelerde satılmaya başlanmıştır. Önceleri kavrulmuş gıdanın zararlı olduğu gerekçesiyle Şeyhülislam fetvasıyla yasaklanan kahve içimi kısa zamanda serbest bırakılmıştır. Bir dönem kahvehaneler, meyhaneler ile beraber IV. Murat tarafından yasaklanmış, fakat bu yasak da uzun süreli olmamıştır. Osmanlı dünyasını bize anlatan diğer bir yazar ise **Evliya Çelebi**'dir. 17. yüzyılda tekrar gördüğü bir rüya üzerine seyahat etmeğe başlayan Evliya Çelebi, Anadolu'yu ve Osmanlı'nın Balkan ve Orta Doğu eyaletlerini dolaşır ve sonunda Mısır'a yerleşerek Kahire'de yaşamının sonuna kadar kalır. Evliya Çelebi tek kişilik bir ansiklopedi yazarı gibidir. Osmanlı dünyasının diğer önemli bir bilgini ise **Kâtip Çelebi**'dir. Onun tarih ve coğrafya kitapları, **Cihannuma** adlı eseri döneminin önemli yayınları arasındadır. Öte yandan İslam düşüncesinde hâkim olan ve Farabi tarafından da yorumlanan Aristotelesçi görüşe karşı 14. yüzyılda İslam düşünürü **İbn Haldun**'un devlet anlayışı Osmanlı aydınları arasında geçerliydi. Bu görüşe göre toplumlar organik, doğar büyür, gelişir, duraklar, geriler ve ölürdü. Kâtip Çelebi de bu görüşe katılarak 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı'da daha önceki dönemlere göre görülmeye başlayan devlet ve sosyal yapıda bozuklukları buna bağlı olarak yorumlamaktaydı. Osmanlı'nın 17. yüzyıl sonunda uluslararası bir antlaşma olan Karlofça Antlaşmasıyla toprak kaybetmeye başlaması, ilk kez Osmanlı yönetimini Avrupa ülkelerine farklı bakmağa zorladı. Yenilginin nedenlerini askeri yetersizlikte buldukları için de Sultan III. Ahmet Dönemiyle beraber Avrupa ülkelerine büyükelçiler gönderilerek bu ülkelerin bir Osmanlı tarafından görülüp incelenmesi istendi. Paris'e elçi olarak giden Yirmisekizinci Mehmet Efendi'nin getirdiği **Sefaretname** ve içerdiği bilgiler Osmanlı Sarayını etkilemiştir. III. Ahmet, Sadabat isminde Haliç'te Versaille Sarayını anımsatan yeni bir bölge kurmuş ve saray ileri gelenleri de buralarda kasrlar yaptırmıştır. Avrupa etkilerinin mimaride, mimari süslemede görülmeye başlandığı ve Lale Dönemi olarak bilinen bu dönemde İstanbul'da dışa dönük, doğaya dönük bir kent yaşamı dikkati çeker. Ancak kısa zamanda bunu kaldıramayan bir kesim Patrona Halil önderliğinde ayaklanarak Sadabatı yıkarlar, Damat İbrahim Paşa'nın azlini ve idamını isterler.

Klasik Türk Musikisi: Bestekâr ve şair, Buhurizade Mustafa İtrî ya da kısaca **İtrî** ve Hammamîzade İsmail Dede Efendi ya da kısaca **Dede Efendi** Klasik Türk Müziğinin gelişimini yönlendiren iki isimdir. İtrî, Türk-Osmanlı müziğine onu Doğu müziklerinden ayıran makam ve usul özellikleri kazandırarak esas çizgisini belirleyen bir sanatçıdır. Dinsel eserler bestelediği gibi, din dışı eserleri de vardır. Dede Efendi ise, Klasik Türk musikisi formlarını, armoni ve ezgi yapısını zenginleştirdiği gibi aynı zamanda Batı tarzını (örneğin valsler) bu müziği nin içinde kaynaştıran bir bestecidir. Rast makamında ve vals ritmindeki ünlü **"Yine Bir Gülnihal"** Dede Efendi'nin eseridir.

AYDINLANMA

Avrupa'nın Siyasi Görünümü: Krallıklar, Rejimler: Krallık rejimleri güçlerini 18. yüzyılda da devam ettirir. Sömürgecilik hız kazanır, Hindistan ve Amerika dünya haritasına dahil olur. Fransa kraliyet sarayı Versailles büyüleyicidir ama 20 milyona yakın Fransız da savaş felaketini yaşamıştır; ülke krizler yığındır; tarımda hasat son derece kötüdür, ağır vergiler süregitmektedir ve haliyle kötü beslenme, salgın hastalıklar, açlık ve erken ölümler yaygındır. Ekonomide merkantilizmin sonuçları kendisini göstermiştir. Sömürgelerde, özellikle Amerika'da altın ve gümüş madenlerinin bulunması devletin zenginliğini sağlayacaktır. Bu da köle ticaretini inanılmaz boyutlara taşıyacaktır. Böyle bir manzara karşısında mutlakiyet yönetimlerinin taşrasında, senyör ya da asiller hem kazanmakta, yeni topraklar ve imtiyazlar edinmekte hem de halka yeni vergiler yüklemektedir. Prusya Krallığı ve Rusya İmparatorluğu tarih sahnesine çıkar. Kuzey Almanya'da, 1701'de doğan Prusya Krallığı, nüfus sahibi, güçlü asil ailelerin ağırlığını taşıyan bir krallıktır. Ünlü Kral Friedrich Wilhelm, tarım ve sanayi alanında gerçekleştirdiği yeniliklerle modern Almanya'nın temelini atmıştır. Onu izleyen oğlu II. Friedrich Fransız kültürüyle yetişmiş sanat ve felsefeyle yakından ilgili, çalışkanlığıyla tanınan bir kraldır, hatta aydınlanmacı düşünür Voltaire'le mektuplaşmıştır. Çarlık Dönemi sonrası kurulan Rusya İmparatorluğu ise kurucusu I. Petro döneminde önemli bir değişim yaşayacaktır.

Toplumsal ve Ekonomik Hayat: 18. yüzyıl Avrupa'sı hem nüfus hem coğrafya olarak gitgide her yönüyle büyümektedir. Nüfus artmaktadır. Ülkelerde ortalama ölüm oranı yüksektir. Fiyatlardaki hareketlenme ve artışlar şaşırtıcıdır. Örneğin

İngiltere’de tarım fiyatları otuz yıllık zaman diliminde %250 artmıştır ve nedeni kıymet kazanan tahıllardır. Köyler de yavaş yavaş dağınıklıktan kurtularak birlik olmaya başlar. Kadınlar ikinci sınıf cinsiyettir ve erkek tahakkümü altındadır. Ancak eşleriyle birlikte çalışabilmektedirler. Bu yüzyıl aynı zamanda sanayi ve tarım girişimlerinin canlandığı bir yüzyıldır. Özellikle İngiltere bu konuda öncüdür. Hem dış ticaret hem iç pazar büyür ve buna bağlı olarak karayolu ve deniz taşımacılığı modernize edilir, şirketler artık Asya’ya dek bağlantılar kurabilmektedir.

Kültür, Sanat, İletişim: Fransa’da XIV. Louis ile başlayan destek bu yüzyılda da devam eder. Kral ve soylular sanatçıların eserlerinin çalınmasına, tiyatro eserlerinin sahnelenmesine destek verirler, ressamıların himayeleri altına alırlar. Sanatta form olgusu ilk kez bu dönemde düşünsel ve eleştirel bir konu olarak ortaya çıkar. Özellikle edebiyat alanında, yazılı bir eserin biçimsel derinliği bir mükemmeliyetçilik olarak benimsenir. Resim sanatında ise konular yavaş yavaş değişmeye yüz tutar. Yüzyılın felsefi bakışına uygun olarak, kent ve kır hayatından kesitler, tiyatro ve karnaval gösterilerinden, parklardaki eğlencelerden görünüm resimler. Barok Sanat çağın baskın ekolüdür. Sarayda ve kiliselerde oda müziği, opera konserleri düzenlenir. Armoni bilgisi önemli bir gelişim gösterir. Bunlara paralel olarak çalgılar gelişir. Litografi yani taşbaskı ilk kez bu yüzyılda denenir, yeni bir sanat türü daha doğmuş olur. Kitaba olan ilgi artmaya başlar. Kütüphaneler devletin-sarayın himayesindedir ama halk kütüphaneleri de açılır.

Nüfus Hareketleri, Sömürgelere Göçler ve Köle Ticareti: Amerika’nın ve Afrika’nın sömürgeleştirilmesi sonrası İspanyol, Hollanda ve Fransız kolonilerine yoğun göçler başlamıştır. Son araştırmalar Amerika’nın keşfinden itibaren köle ticaretinin yasaklandığı yüzyıl sonuna dek ihraç edilen zenci köle sayısının yaklaşık 10 milyon olduğunu göstermektedir. 1700’li yıllardan itibaren Amerika’ya gönderilen köle sayısı yılda ortalama 40 bin dolaylarında iken bu rakam 1780’lerde senede 100 bine çıkar ve bu rakamın yarısı İngiliz köle ticareti hegemonyası altındadır. Köleler genellikle maden ocaklarında ve tarımda çalıştırılmaktadır.

Felsefe, Bilim, İktisat ve Teknoloji: 17. yüzyıl filozofu **Descartes**’la önce Fransa’da yeni bir felsefe dönemi başlar ve zaman içinde tüm Avrupa’da etki ve eleştiri alanı yaratır. Her şeyin temelini sorgulayan bu filozof, rasyonalizme dayalı bir yöntem (metot) anlayışı geliştirmiş ve aydınlanma düşüncesinde önemli bir payı olmuştur. Ama aydınlanma düşüncesinin kökeninde İngiliz düşünürlerin ve bilim adamlarının etkisi daha büyüktür. Öncelikle **Isaac Newton** evrensel çekim yasası, astronomi bilimi alanında çağının ve sonraki yüzyılın düşüncesini derin boyutta etkileyecektir. Optik çalışmalarıyla ve matematikte türev ve entegral kâşifi olarak bilim dünyasına damgasını vurmuştur. **John Locke** ise, insanın sistemli düşünme sisteminin sezgisel olarak değil, dünyevi deneyimlere ve yaşantılara bağlı olarak oluştuğunu; aklın insan hayatına kılavuzluk edebileceğini; krallıkların mutlak otoriter olamayacağını ve halk ile kral arasında karşılıklı güven duygusu olması gerektiğini vurgulayarak önce İngiltere, sonra Fransa Devrimlerine yön vermiştir. Liberalizmin öncü filozoflarından. İktisat alanında ise iki önemli isim yüzyıla damgasını vuracaktır. **François Quesnay** ekonominin bir disiplin olarak yapılanmasında önemli bir isimdir. Ünlü **“Ekonomik Tablo”** adlı eserinde ekonominin yasalarını sorgulamaya girişerek ekonomiyi makro düzeyde tanımlamaya çalışan ilk ekonomi bilimcidir. **Adam Smith**, yüzyılın en önemli iktisat kuramcisidir. **Ulusların Zenginliği** adlı çok önemli eseri ekonominin ve ekonomi politığın bir disiplin olarak ortaya çıkmasını ve sistematikleşmesini sağlamıştır. Smith kitabında devletçi yatırımlara son vererek bireysel yatırımlara öncelik verilmesini savunur. Ona göre üretim gücünün artması iş bölümünün gelişimine bağlıdır. 18. yüzyıl İngiltere’de kok kömürü demir üretiminde kullanılmaya başlar ve bu şekilde kısa zamanda demir çelik endüstrisine doğru yol alınır; yol ve kanal inşaatlarının artması mühendislik ve inşaat okullarının açılmasını beraberinde getirir; dokuma makineleri, hasat makineleri hızla gelişir; ilk demir gemi ve bunu izleyen buhar gemileri, denizaltı projeleri gerçekleştirilir. Fransa’da ilk demiryolu, kendi kendine hareket eden ilk araç ilk otomobil yapılır. Yüzyıl aynı zamanda ilk paraşüt ve telgrafla tanışır. Ayrıca, ilk gaz lambaları, ilk asansörler, ilk katlanan şemsiyeler, yağmurluklar, duvar saatleri, baskül, mayonezli sos, şekerpancarından elde edilen şeker, kauçuk boru, ilk temizlik deterjanları, ilk gıda konserveleri bu yüzyılın harika buluşlarıdır. Yeni Dünya’da yetiştirilen birçok bitki Avrupa’ya taşınır. Örneğin Amerika kökenli patates ve mısır günlük hayatın içine girer ve halkın beslenme değerini yükseltir. **Fahrenheit** cıvalı termometreyi, **Franklin** paratoneri icat eder. Tarım kesiminde duyulan kredi ihtiyacı İngiltere’den başlayarak mevduat hesaplı bankaların doğmasına vesile olacaktır. Tasarruf bankaları, kredi bankaları, para basan bankalar, iş bankaları kurulur ve çoğu özel şirketlerindir. Fransız botanikçi Jean-Baptiste Lamarck ilk kez bitkileri sınıflandırır. İtalyan bilgin Luigi Galvani, kimyasal yolla elektrik elde edilebileceğini keşfetmiştir. Kimyadaki “galvanizm” onun soyadını taşır. **Giambattista Vico**, **Scienza nuova (Yeni Bilim)** adlı eserinde Tarihin evrimini irdeleyen, insanoğlunun içine düştüğü hataları yöneten yasalar olduğunu ve bunların tarihsel evrimde önemli rol oynadığını belirten önemli bir eser yazmıştır. **Alessandro Giuseppe Antonio Anastasio Volta** elektrik konusunda çalışmalarıyla tanınır ve kendi adıyla anılan ilk volta pili yapar. 1776’da **James Watt** buharlı makineyi yapar.

Sanayi Devrimine Doğru

Fransa, İngiltere gibi ülkeler zenginleşmekte ve büyümekte ve dış ticaretleri kat kat artmaktadır. Buna paralel olarak fiyatlar artar. Sömürgecilğe hızlı başlamıştır, İngiltere denizasıra taşımacılıkta birincidir; ülkedeki sermaye birikimi güçlüdür. Makineleşme, demiri işleme yani sanayileşme çarkını hızlı çalıştırmaktadır. Zaten birinci sanayi devrimi diye anılan sanayi devrimi, İngiltere’de dokuma tezgahlarının, buharlı makinelerin, demir çelik sanayindeki ürünlerin ve kok kömürünün kullanılmasıyla başlamıştır.

Aydınlanma Nedir: Aydınlanmayı toplumsal ve siyasal açıdan mutlak kraliyet yönetimine ve onun aygıtlarına bir tepki olarak görmek gerekir.

Fransa Yakasında Önemli Düşünürler: *Montesquieu*, “*Kanunların Ruhunu*” adlı eseriyle siyaset ve hukuk alanında pozitif bir hukuk biliminin temellerini atması açısından çok önemlidir. Filozof, kuvvetler ayrımı esasını ortaya atarak, üç temel yönetim biçimini analiz eder. Bunlar, korkuya dayanan despotizm, şan ve şerefî ön plana çıkararak monarşi ve yönetici ilkesi erdem olan demokrasidir. Montesquieu’nün “*Acem Mektupları*” adlı eseri ise, Paris’e gelen bir İranlı’nın, Batıda Monarşik krallıklarda ve kilisede olup bitenler karşısında şaşkınlığını dile getirir, yani aynı zamanda bu kurumlara ilgili acı bir ülke manzarası sergiler. Jean-Jacques Rousseau genelde filozof olarak bilinir. Oysa düşünür olma kimliği yanında, usta bir müzisyen ve edebi yazardır. Siyasete olan ilgisi, onu bugün geçmişin siyasi yapılarından kabul edilen “*Toplumsal Sözleşme*” adlı eserini yazmaya sürüklemiştir. Bu eser, yeni bir düzen tasarlar. Toplumun tüm üyelerinin birliğiyle kurulan siyasal bir yapı yani Devlet olarak tanımlar. Bireyin doğuştan beri asla vazgeçmeyeceği özgürlüğünü gerçekleştirebileceği düzen karşılıklı bir anlaşma düzeni olmalıdır. Rousseau’nun “*Emile*” adlı eseri ise bir eğitim kuramı kitabıdır. Bu kitap insan hayatında eğitimin yerini yetkin biçimde gören ilk kitaplardan kabul edilir. “Emile’in dört eğitim evresi, vardır. *İlk evrede*, çocuk doğal yaşamın ortasında doğanın bağrında, kırdan yaşamalı, zihinden çok beden gelişimi sağlanmalıdır, On iki ile on beş yaş arasında *düşünme evresinde* tarih coğrafya edebiyat bilgileri edinmeli ve bilginin tadını hissetmelidir; çocuk bu evrede masallardan uzak kalmalıdır, çünkü masallar, gerçek dışı kurgularıyla zihni yanlış yönlendirecektir. Bu yaşlarda çocuk nesnel dünyasını tanıyarak deneyler yaparak dünyayı tanımalı, sanatı keşfetmelidir. Elindeki tek kitap Robinson Crusoe olmalıdır. *Gençlik evresinde* ise ahlaki yaşamı öğrenmeli, ruh ve Tanrı bilgisine uzanmalıdır. Emile aslında düşler ve dilekler kitabıdır. Yeni bir dünya tasarımı çizmeye çalışır ve çocuğun apayrı koşullarda bir varlık olduğunu göstermesi açısından aydınlanmanın önemli bir eseridir. Rousseau “*İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*” adlı kitabında, insanların toplumsallaşmayla eşitsizliğin doğduğunu, demirin kullanılması tarımın gelişimi ve toprakların bölüşülmesiyle mülkiyetin ortaya çıkarak zengin fakir ayrımını getirdiğini ve köleliğin yaygınlaştığını vurgular. *Voltaire* belirli bir öğretisi olmayan, bununla birlikte etkili ve zeki, maceracı, rahatına düşkün, ticaretle de uğraşmayı seven bir düşünürdür. Aydınlanmacı düşünürler içinde, bilgiye olan güveni, temeli olmayan inançların insanın içinden sökülüp atılması gerektiğine inanması, hoşgörü sorununu toplumsal düzeyde önemli bir kurumsallaşma olarak değerlendirmesiyle öne çıkar. O, insanı tanımlarken onun özü gereği bencil ve tutkulu olma özelliğini eleştirerek aydınlanmış insanın bencilliğini içinden atması gerektiğini vurgular ve ilerleme anlayışına güven duyarak onu savunur. *Voltaire*, özellikle hoşgörü konusunda Hıristiyan din adamlarının çıkarlarını baskı yoluyla koruduğunu açıkça dile getirmiş ve onları ilerlemeye engel olmakla suçlamıştır. *Voltaire* son derece ilginç ve bir tez içeren felsefi öyküler de yazmıştır. Bunlar içinde “*Candide*” ve “*Zadig*” Doğu felsefesini içermeleri açısından ilginçtir. *Diderot* maddecisi ve ateist olmasıyla ünlüdür. Ama o her şeyden önce Ansiklopedinin kurucusu ve gerçekleştircisidir. *Diderot*, matematikçi ve düşünür dostu d’Alembert’le birlikte olağanüstü bir çabayla bilgiler belgeler toplayarak 1751’de Ansiklopedinin ilk cildini yayınlar. Baskılar karşısında d’Alembert işi bırakmasına rağmen kendisi yasaklamalara para cezalarına aldırmadan 1772’ye dek çalışmayı sürdürür.

Basın Yayın Organlarının Katkısı: Aydınlanma fikirleri kitaplarla yaygınlaşmıştır. Fakat fikirler daha çok kafelerde salonlarda periyodiklerle ve hatta filozofların Avrupalı elit kişilerle fikir değişiminde bulunmak amacıyla yazdıkları mektuplarla (*Voltaire* on binin üzerinde mektup yazmıştır) yaygınlaşır. 17. yüzyılın ortalarından itibaren yaygınlaşan gazeteler önemli bir gelişim gösterir. Örneğin 1750’lerde Avrupa’da 170 dolaylarında süreli yayın bulunmaktadır ve bunun 80 kadarı Fransa’dadır. Fransız *Charles Perrault*, “Ormanda Uyuyan Güzel” ve “Kırmızı Şapkalı Kız”ı yazar ve Fransa’da çok popüler bir yazar olur. Önceki yüzyılın yazarı La Fontaine’nin “Fabl”leri de popülerdir.

FRANSIZ DEVRİMİ

Kral XVI. Louis’nin yönetiminde bireysel özgürlüklerden söz etmek olanaksızdır, polis istediği kişiyi tutuklamakta ve Bastille Hapishanesi adalet denetiminden yoksun haksızca hapsedilen insanlar ve aydınlarla doludur. XV. Louis kitapları yaktırır. Halkın aklıktan kırıldığı yıllarda kraliçe Marie-Antoinette’in ziyafetleri ün salar. Halkın mutlak yönetime olan güvenini yitirmesi ve bu yönetime karşı gelişen demokrasi ve özgürlük bilinci etkili bir siyasal eyleme dönüşür. 1789 yılı geldiğinde, Fransızlar yeni bir düzene geçmek için çok isteklidirler artık. Oluşan Millet Meclisinde ulusal burjuvazi etkilidir; haliyle Aristokrasi reform projelerine karşı tüm olanaklarıyla karşı koyar; ekonomik kriz katlanılmaz boyutlardadır.

Fransız Devrimi Olaylar Dizisi: Fransız Devriminin akışı, isyanlar, ardı ardına değişen meclisler, çok önemli kararlarla doludur. Kralın 5 Mayıs 1789’da toplantıya çağırdığı Genel Meclis’de (Etats Généraux) halkın temsilcileri, soyluların ve ruhbanların “iki” oy hakkını kabul etmezler ve kendilerini daha sonra Kralın da tanıyacağı Millet Meclisi (Assemblée Nationale) ilan ederler. 13 Temmuzda halk Paris Belediyesi’ni ele geçirir; 14 Temmuzda, içine girilmez denilen Bastille Hapishanesi yıkılır. 26 Ağustos’da İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi kabul edilir. **Büyük Korku** adı verilen süreçte köylüler aristokratların paralı haydutlarla ürünlerini yakacağı ve kendilerini öldüreceği korkusuyla onların şatolarına saldırırlar. Aristokratlar panik halde malikânelerini terk ederler. Paris’te ise Meclis kararları kabul etmeyince büyük bir kalabalık krallık sarayı Versailles’a doğru yürüyüşe geçer. Meclis olağanüstü renkli tartışmalara, çekişmelere konu olur. Sağ kesimde, Meşrutiyet yanlısı devrimi frenlemek isteyen güçlü bir grup, sol kesimde ise jakobenler ve çizgisi zaman zaman değişen jironenler hâkimdir. **Champs de Mars**’da cumhuriyetçiler kralın askerlerinin katliamına uğrar. Bu arada Prusya Krallığıyla savaş da gündemdedir. 10 Ağustos’daki büyük ayaklanmada isyancılar Tuileries Sarayına saldırır ve Paris’te devrimci bir hükümet kurarlar. Kral ve kraliçe tutuklanarak hapsedilir ve 21 Ocak 1793’de idam edilir. Fransız Devrimi unutulmaz katliamlara sahne olur. Parisli Baldırıçplıklar 2-7 Eylül tarihleri arasında ihtilalci psikozuyla aristokratları temizlemek amacıyla hapishanelere ve hastanelere saldırırlar. Katliamda 1300’ün üzerinde insan öldürülür. Bunların içinde, aristokratlar, birçok tutuklu papaz, rahip, mahkûm ve hasta bulunmaktadır.

Jakobenler: Devrimin hemen sonrasında bir yıl süreyle yönetime egemen olmuşlar ve tam bir terör estirmişlerdir. Liderleri Robespierre’in öncülüğünde karşı devrimcilere çok sert hareket etmişler ve ayaküstü mahkemelerle birçok insanı giyotine göndermişlerdir. Bu kanlı dönem kendilerinin de giyotine gitmeleriyle son bulur. Siyasi literatürde jakobenizm ya

da jakobenlik günümüzde aşırı siyasi radikal görüşler ve kişiler için “tepeden inmecilik” anlamında kullanılmaktadır ve bir çok siyaset adamını etkilemiştir. **Montanyar (Dağlılar)**: Jakobenlerin meclisteki aşırı kanadı olup üst sıralarda oturdukları için bu ismi almışlardır. **Jirondenler**: Burjuvaziyi temsil eder ve krala yakın grup olarak tanınırlar. Jakobenlere karşı tam bir güç çekişmesine girmişler, ama geride kalmışlardır. **Baldırıcıplakları (Sankülotlar)**: Zamanın soylularının giydiği tayta benzer pantolonları devrim güdüsüyle giymeyi reddettikleri için bu ismi alan grup, serflerden ve işçilerden oluşuyor ve ihtilalci halkı temsil ediyordu. **Revolutions de Paris**: 1789’da kurulan ve 1794’de kapatılan bu haftalık gazete, radikal cumhuriyetçi ve kilise karşıtı düşünceleriyle tanınır. Yayımlandığı ilk günden büyük bir okur kitlesi edinir. İhtilalin ünlü ismi **Camille Desmoulins** bu gazetede yazılarıyla ve hitabetçi kimliğiyle halkı galeyana getirerek Bastille ayaklanmasına öncülük etmiştir.

Fransız Devrimi ve Modernliğin Kaynakları: Özgürlükler, Eşitlik, Demokrasi, İnsan Hakları getirilen yeniliklerdir. İfade özgürlüğü artık evrensel bir değerdir; farklı din ve dilleri aynı çatı altında yan yana yaşama hakkı tanınmıştır; insanların herhangi bir dine ait olma zorunluluğu yoktur; siyahların köleliği yasal olarak ortadan kaldırılmıştır (1794). Fransız Devrimiyle tek ve bölünmez ulusal birlik anlayışı doğmuştur. Kültürel hayatta ise aydınlanma esprisi tüm sanat dallarını sarar. Ressamlar dinsel konular yerine devrimi konu alan resimler yaparlar. Yazarlar devrim ve değişim iradesini işleyen romanlar öyküler kaleme alırlar. Soyluların hayat normları değişir. Paris salonlarının şıklığı zarıflığı kaybolur. Yeni bir siyasi söylem ve yeni siyasi figürler ortaya çıkar. Basında ve edebiyatta yeni bir tür olan siyasi gazetecik doğar. Bu bir fikir gazeteciliğidir. Artık rasyonalizme ve bilime olan güven, seküler (laik) düşüncenin toplu hayata yansması modernliğin kökenlerini oluşturacaktır. **Peter Wagner** modernliğin 18. yüzyılda gerçekleşen “demokratik ve endüstriyel devrimlerle yaygınlaştığını” belirtir.

Diğer Ülkelere Bir Model: Fransa

Fransızca Avrupalı aydınlar arasında paylaşılan yegâne dildir. Almanya’da Rusya’da, Hollanda’da, İsveç’te hem okunan hem yazılan bir dildir. Kültürlenmeye çalışan bütün Avrupa ülkelerinin gözü artık Paris’tedir ve Paris bu saygınlığını 20.yüzyıl ortasına dek sürdürecektir. Almanya ve Diğer Ülkelerde Aydınlanma Almanya özellikle edebiyat ve müzikte Avrupa’ya yol gösterici özelliktedir: **Goethe ve Schiller**’in öncülük ettiği “**Sturm und Drang**” (Duygu ve Coşku) adlı edebiyat hareketi, duygu yoğunluğunu ve coşkuyu yüksek ifade gücü olarak benimseyerek derin anlatımı amaçlar. Hareket, Fransız aydınlanma akılcılığına bir tepkidir ve aynı zamanda Alman yerel ve etnik milliyetçiliğini de beraberinde getirir. **Johann Wolfgang von Goethe**, ünlü “**Faust**”, “**Werther’in Acıları**” ve uzun dramatik şiirleriyle tanınır. **Johann Christoph Friedrich von Schiller** ise hem şair hem dramaturg olup romantizmin güçlü sesidir. Ama Almanya’da asıl güçlü olan felsefedir. Emmanuel Kant idealist Alman felsefesinin babasıdır. Kant elbette aydınlanmacı bir filozoftur, ama o daha çok felsefe tarihine yön veren bir bilgi kuramcısıdır ve anlaşılması emek isteyen kavranılması zor bir filozoftur. Kant aydınlanma düşünürlerinden farklı olarak aydınlanma sorunlarına düşünsel çerçevede değil daha filozofça bakmış ve daha radikal tutum takınmıştır. Eleştiri mantığı Kant’a göre, salt aklın sorgulaması, kanıt araması ve doğrulamasıdır. Eleştiri, sistemli düşünmek, bilgiyi rasyonellelikle yorumlamak, bilginin rasyonel kapasitesinin sınırlarına varmaktır. Haliyle Kant’ın gözünde aydın insan “**kendi yetersizliğinin farkına vararak bundan sorumluluk duyan insandır**”. İtalya ise zengin bir ülke değildir, sadece Venedik, Padou, Bergame kentleri sanayileşme sürecindedir. Daha çok tarım ülkesidir ve daha o yıllarda tarım ürünleri ihraç etmektedir. Sanat alanında ise Rönesans döneminden gelen geleneğiyle etkilidir. 16. yüzyılın güçlü sömürgeci İspanya krallığı ise 18. yüzyılda çökmüştür. Sarayın kaynakları kalmamıştır; aristokrat sınıfın gösterişi kaybolmuştur; tarım gitgide kötüleşmektedir; sömürgeleri bile yüksek vergilerden dolayı kendisine kafa tutmaktadır. 18. yüzyıl aydınlanmasının etkili olduğu ülkelerden biri de Rusya’dır. Rus siyaset, sanat ve bilim adamları bu yüzyılda Avrupa’yla aralarında derin bir farklılık olduğunun bilincine varmışlardır. Avrupa hayranı olan ve Rusya’yı Avrupalılaştırmak isteyen I. Petro, bir Asya ülkesini Batılı ülkeye dönüştüren kraldır. Genişleme amacı güttüğü için denizcilik ve gemicilikle ilgili önemli girişimlerde bulunur; Petersburg kentini kurar; orduyu Alman disipliniyle yenileştirir. Avrupa tutkunluğu ve siyasi yönetimi ona Batıda hem Büyük Petro, hem Deli Petro unvanını kazandırır. Tüm memurlarını Avrupa insanı gibi giyinmeye zorlar; tutucu Ortodoks kilisenin yasaklarına karşı çıkar.

Estetik: Estetik sözcüğü, eski Yunancada “**Aisthesis**” algılamak ve duyularla ilintili bir anlam içerir. **G. Baumgarten**, estetiği, duysal bilginin bilimi olarak tanımlamış ve felsefenin içinde ayrı bir disiplin olarak öngörmüştür. Ona göre estetik “**güzel hakkında düşünme**” bilimidir ve haliyle estetik bilgi, duyular, algılama, duygu, haz ve hoşlanma yoluyla oluşur o halde estetik duysal mantığın bilimidir.

Barok Anlatım: Dönemin baskın sanat eğilimi barok stildir. Barok anlatımda, varlıkların güzelliği karşısında duygulanmayla gelen etkileşimin ifadesi önemlidir. Barok bu etkileşimi ince ayrıntılarıyla, göz alıcı biçimde, tüm gösterişiyle ve görkemliliğiyle dile getirir ve haliyle, abartmalı bir biçimselliği de öne çıkarır. Barok anlatım müzik, mimari başta olmak üzere sanatın birçok dalında etkili olmuştur. Çok geniş bir çerçeveye yayılan barok müzik, doruk dönemini başta **Johann Sebastian Bach** olmak üzere **Vivaldi, Scarlatti, Telemann, Haendel** gibi müziğe yön veren bestecilerle yaşamıştır. Fransa’da ise Versailles klasik müziği, yani saray müziği, uzun süre etkisini devam ettirir. Versailles Sarayı, **Marain Marais, Campra, Rameau** gibi önemli bestecilerin eserlerine kapılarını açar. Bu bestecilerle, müzik tarihinde armoni bilgisinde büyük bir gelişim yaşanmış, melodi ağırlık kazanmış, disonansın (birbirleriyle uyuşmayan seslerin kullanılması) artmış ve ayrıntılı süslemelerle duygu devinimleri yaratmak müzik dünyasını sarıp sarmalamıştır. Barok anlatıma renk ve ifade zenginliğiyle duygusal ve duyarlılık katmaya çalışan, zarif ve inceliğe önem veren anlayış ise **Rokoko** üsluptur. Duyarlık ve incelik dolu bu müzikal yaklaşıma “**galant stil**” denir.

Johann Sebastian Bach: Batı müziğinin temel taşı kabul edilir. Almanya dışına çıkmadığı halde, İtalyan sonat ve konçertolarına, Fransız süit ve uvertürlerine, İspanyol danslarına örnekler vermiş ve dehasıyla değişik ülkelerin müzik kültürlerini birleştirmiştir. Bu engin bilgisiyle, bir yüzüyle geçmişe, öbür yüzüyle de geleceğe ayna tutmuş ve her çağın

müziğine yol göstermiş bir sanatçıdır. Bach, çeşitli melodileri birbirine uydurma sanatı olan **kontrpuan** konusunda ve çok sesli müzikte üretici bir konunun birbirine benzer biçimde yenilenmesinden oluşan füg sanatının yapılanmasında çok önemli katkıları olmuştur.

İtalya'da ise Barok müziğin önemli ismi **Antonio Vivaldi**'dir. Ünlü eseri "**Mevsimler**", doğa olaylarının müzik diline tercümesidir ve sonuçta insan düşüncesine ve estetik dünyasına seslenir. Yine İtalya'da, yaylı çalgı yapımıyla dünyada benzersiz bir ekol yaratan **Antonio Giacomo Stradivari**, kısaca bu dönemde yaşamıştır. Özellikle bugün paha biçilemeyen kemanları ve viyolonselleriyle ünlü olan Stradivarius, yaylı çalgı yapımında gerek yapım tekniği gerekse boya tekniğiyle erişilemeyen bir mükemmelliğin yaratıcısıdır. Aydınlanma felsefesiyle Barok dönem sonrasında müzikteki değişim devam eder. **W. A. Mozart** ve **J. Haydn**'ın öncülük ettiği ve **Beethoven**'le sağlamaşacak klasik dönemin temelleri atılır. Müziğe olan ilgi elit kesimden halka doğru yönelir, soyluların salonları dışında ilk kez başka salonlarda konserler düzenlenir. Müzikal formlarda Sonat ve Senfoni önemli bir gelişme gösterir. Oda müziğinde yeni biçimler gelişir. **Kuartet (dörtlü)** ve **Kentet (Beşli)** besteleri yapılır. Bir diğer önemli besteci **Franz Joseph Haydn**, senfonileriyle, oda müziği eserleriyle ve büyük koral yapıtlarıyla Klasik Batı Müziğine yön veren bir bestecidir. Dünyanın yaradılışını konu edinen ünlü eseri **Yaradılış Oratoryosu**, ilk bölümde cansız bir dünyanın güneş ve denizin kükreyişiyle canlanışını ve sonra canlı yaratıkların ortaya çıkışını ve son bölümünde de Adem ve Havva'nın yeryüzüne gelişini ve Tanrıya şükranı dile getirir.

Wolfgang Amadeus Mozart: Barok dönemden farklı olarak klasik dönemin ilk büyük bestecisidir. Otuz beş yaşında vefat eden Mozart, müzik tarihinin dahi çocuğudur ve tam anlamıyla bir dehadir: Üç yaşında klavsen çalar, beş yaşında ilk bestesini, dokuz yaşında ilk senfonisini besteler. Eşsiz bir bestecidir: Sonatlardan konçertolara, operalardan oda müziğine her müzik biçiminde kusursuz eserler bestelemiştir: Senfoni, opera, solo konçerto, oda orkestrası, yaylı kuartet ve yaylı kentet ve piyano sonatları; Operaları arasında ünlü Sihirli Flüt bulunur. Müziğindeki yalın ve nükteli anlatım, güçlü ritmik yapı ve bu yapının altında yer alan coşku ve felsefe etkileyicidir.

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİNİN DOĞUŞU

Bilindiği gibi İngiltere'den gelen göçmenler 1607'de ilk ticaret kolonisini Virginia'da kurarak zamanla büyürler ve İngiltere Krallığı tarafından atanan bir vali tarafından yönetilen 13 Koloni oluştururlar. Koloni halkı genelde Yeni Dünya topraklarını değerlendirerek zengin ve özgür yaşamak isteyen bir kesimdir. Ama aynı zamanda da İngiltere Devriminin etkisindedirler. İnsanlar Tanrı önünde eşittir ilkesini benimseyen liberal eğilimli bir halktır. Vergilerle ve baskılarla, ekonomik haklarının kısıtlandığını düşünen koloniler toplu bir bağımsızlık mücadelesine girişirler ve aralarında örgütlenmeye başlarlar. 1776'da toplanan geniş katılımlı **Virginia Kongresi**, **Thomas Jefferson** tarafından kaleme alınan ve özgürlük isteklerini dile getiren **Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi**'ni yayınlar. Bildiri, Avrupalı aydınlanmacı filozofların öğretilerinden izler taşımakta ve Amerika Birleşik Devletleri adıyla bağımsız bir devlet kurulmaya karar verildiği ifade edilmektedir. Altı yıl süren savaş sonunda, **George Washington** komutasındaki koloni güçleri, İngiltere'yi yenilgiye uğratar ve İngiltere **1783** yılında Amerika Birleşik Devletlerinin varlığını resmen tanır. **1789**'da Anayasanın tamamlanıp onaylanmasıyla yeni bir ulus doğar ve **G. Washington** ilk devlet başkanı seçilir.

1492 keşfinden sonra ilk sömürge kolonilerinin oluşmasıyla, Avrupa'da, bir an önce bu sömürge topraklarında altın ve gümüşe sahip olma, daha sonra da topraklara sahip olma arzusu yaygınlaşmış ve güçlenmiştir. Yerli halkın ise mülkiyet kaygısı yoktur, onlar bu topraklarda vardılar ve kendi yurtlarında yaşıyorlar bilincindedirler. Ama gelen ilk insan, toprağı mülkiyetleştirir ve onu gücüyle korumaya başlar, yani sahiplenir. Yerli halk tarımı bilmemektedir. Ama koloniler toprağı işlemeye başlayınca o günlerin deyimiyle "toprak değer kazanmıştır". Bu etkileşimde ilginç olan kültürleşme sürecidir. Birbirinden farklı iki kültür olan Avrupa kültürü ve Yerli Halk kültürü etkileşime girmiştir. Bu etkileşim sadece ekonomi, tarım ve ticaret alanında değil, zaman içinde değerler, düşünceler, inançlar ve davranışlar alanında da kendisini göstermiştir. Yerli halk bu sömürgeleştirme ve kültürleşme durumu karşısında yavaş yavaş geçmişle bağlarını koparmaktadır. 18. yüzyıla gelindiğinde, artık Amerikalı Avrupalılar Avrupalı olmayı bırakmışlar ve sömürgecilerin Avrupalı olma misyonu bir bakıma başarısızlığa uğramıştır. Artık Kuzey Amerikalı Britanyalıların hayatı ve kültürü söz konusudur. Kültürleşme süreci açısından Amerikalı İngilizlerin kültürü Avrupa kültüründen bağımsız bir kültür değildir kesinlikle. Güney Amerika'da ise bazı yerli halk kendi kültürlerine bağlı kalarak aynı zamanda beyaz kolonilerin egemenliğine bağlı kalılabileceğini kabullenmişler ve yerli halkın hakları için mücadele etmek hayatlarının bir parçası olmuştur. 300 yıl boyunca İspanyol hâkimiyetinde yaşamaları ve daha sonra Simon Bolivar'la özgürlüklerini kazanmaları tarihin önemli bir sayfasıdır. Artık yeni bir ulusal kimlik vardır Güney Amerika'da.

MODERNLEŞME VE KÖKENLERİ

Modern sözcüğü Latince kökenli bir sözcüktür. Oxford İngilizce Sözlüğüne göre latince **modernus (şimdi)** anlamından gelmektedir. Bu sözcüğe Ortaçağ'da farklı bir anlam yüklenmeye çalışılmış ve geçmişe göre geleneksel düşünce ve sanat akımına karşı çağdaş olanı tanımlamak esas alınmıştır. Böylece, o zamanlardan beri modern sözcüğü, "yeni, deneysel ve geçmişten uzaklaşan" anlamında kullanılmıştır. **Modernleşme** ise Avrupa ve Amerika'da teknoloji, bilim, demokrasi, ulus devletler ve kapitalist üretim sisteminin ortaya çıkmasıdır. **Modernite** ise, özünde düz hat üzerinde ilerleyen bir gelişme değil, Rönesans'tan beri Avrupa kültür tarihinin geliştirdiği sistematik bir süreçtir. Coğrafi keşifler ve deniz yolu ulaşımıyla gidilen bölgelerden çok değişik maddi kültür verileri Avrupa'ya taşınıyordu. 16. ve 17. yüzyıllarda aydın kişiler, tüccarlar, prensler bu ilginç verileri toplayarak koleksiyon oluşturmaya başlamışlardı. "**İlginç Şeyler Odaları**" (**Cabinet de Curiosité**) denilen bu yerlerde hayvan, bitki ve mineraller toplanırdı.

Bir devletin başka bir devletin veya topluluğun bulunduğu yeri güç kullanarak işgal etmesi ve kendi politik yönetimini kurması ve o bölgenin ticaretini doğrudan kontrol etmesi anlamına gelen **sömürgecilik**, özellikle Afrika, Amerika ve Asya'da ortaya çıkmıştır. **Emperyalizm** ise Roma döneminden beri var olan bir kavramdır ve İmparatorluklar için kullanılır. Emperyalist düzende, bir bölge (bir ülke) dolaylı olarak ideolojik düzeyde başka bir politik güç tarafından ticari, sosyal ve siyasal hayat kontrol altında tutulur.

TEKNOLOJİ VE SANAYİLEŞME

Algebranın bulunması, metrik sistemin belirlenmesi, yeni bir kimya dilinin oluşması sanayinin ilerlemesine katkıda bulundu. İngiltere'de, insanlar, ilk kez demirden inşa edilen **"ironbridge"** denilen demir köprüyü akın akın görmeye gittiler. Özellikle Watt tarafından buharlı makinenin icadı, üretime yeni bir boyut getirdi. 1700'li yıllardan sonra İngiltere'de görülmeye başlayan sanayileşme, 1800 yıllarından sonra da diğer Avrupa ülkelerinde ve Amerika'da yaygınlaşmaya başladı. Her ülke sanayi üretimini tanıtmak için **Dünya Sanayi Fuarları** kurulmaya başlandı. Her ülke bu fuarlarda kendini ve üretimlerini tanıtıcı pavyonlar kurdu. Paris'de **Eyfel Kulesi** ve Londra'da **Cyristal Palace** bu fuarlar kapsamında inşa edilmiştir. Kapitalist üretim biçiminin kâr etme amacıyla ucuz iş gücü kullanması ve işçi sınıfının güvencesini sağlamaması, özellikle acımasız bir kapitalizmin gelişmesine yol açtı. Engels ve Marks, İngiltere'deki bu durumu analiz ederek dialektik materyalizm kuramlarını geliştirecekler ve elde edilen kârın daha iyi bir dünya için insancıl ve toplumsal bir biçimde eşit olarak dağıtılması gerektiği tezini oluşturacaklardır.

Buharlı makinenin yaygınlaşmasıyla gemi yapımı gelişir; makineleşme hızlanır; tekstilde yeni donanımlar üretilir; metalürjide yeni malzemeler üretilir; elektrik, kimya, demir çelik, otomobil anahtar sektörler arasında yer alır; büyük savaşlar olmadığı için uluslararası politika nispeten dengelidir; bu denge ekonomik hayatta da kendini gösterir; altına endekslili para politikası güdülmeye başlanır ve enflasyonla henüz tanışılmamıştır. Teknolojik açıdan optikte önemli gelişmeler kaydedilir; termodinamik, ampul, asansör, lastik tekerlek, telefon, telgraf (Mors alfabesi), fonograf, mikrofon, rotatifler, ilk radyolar, ilk uçaklar ortaya çıkar ve yaygınlaşmaya başlar. Tıp alanında **Louis Pasteur**, **Claude Bernard**, doğabilimci evrim teorisinin yaratıcısı **C. Darwin**, kimyacı **M. Faraday**, biyolog ve genetiğin kurucusu **G. Mendel**, kimyacı **Alfred Nobel** buluşlarıyla dünyaya yön verirler.

MODERNLEŞMENİN GETİRDİĞİ YENİLİKLER

Yeni Bir Zaman Kavramı: Zamanı Yaşama: Modernleşme sürecinde fabrikada çalışmaya bağlı laik bir zaman kavramı ortaya çıktı. Daha önceleri dini günlere, dua saatlerine, azizlere adanmış günlere göre veya tarımsal üretimin ritmine göre ayarlanan bir zaman anlayışı, yerini fabrikasyon üretimin saat anlayışına bıraktı. Bu da insanların çalışma saatlerini belirledi ve günün geri kalan kısmında "boş zaman" kavramı ortaya çıktı. Artık zaman para ile ölçülen bir olguydu. Ayrıca teknolojinin gelişmesi ev işlerinin azalmasını sağlayacak yeni makineler ürettiğinden evde yapılması gerekli işler de azaldı. Üretim aşamaları bölünerek her parçayı sistematik olarak başka işçinin üretmesine dayanan bir sistem geldi. **Charlie Chaplin**'in **"Modern Zamanlar"** filmi bu bakımdan modernleşmenin olumsuz yanlarını eleştiren büyük bir yapıttır. Üretim aşamalarının bölünmesi zaman kavramı içerisinde de bir süreçten çok "an" olgusunu öne çıkardı. İş saatlerine göre düzenlenen zaman kavramının değişmesi, çalışma saatleri dışında yıllık izin düzenlemesini de getirdi.

Yeni Bilimler: Sosyoloji, Arkeoloji, Antropoloji, Sanat Tarihi: Avrupa dışındaki kıtalarda yaşayan insanların ve kültürlerin incelenmesi antropolojinin bilgi alanı olarak modern bir anlayışla ele alınmasını sağlar. Orta ilkel toplum veya gelişmiş toplum, ilkel kültür veya gelişmiş kültür diye yeni adlandırmalar ortaya çıktı. Geçmişî ret, aynı zamanda yeni bir tarih anlayışını da ortaya çıkardı. Buna göre tarih durağan değil hareketli ve insanların yaptıklarıyla değişebilen bir alandı. Geçmişî araştırmak, dini kitaplarda yazılanları doğrulamak için arkeolojik kazılar yapılmaya başlandı. Napoli yakınlarında **Pompei** harabelerinin keşfi, antik dönem kalıntılarını gezileri arttırdı ve buralarda arkeolojik çalışmaların başlamasını tetikledi. Buna bağlı olarak bilinmeyen ölü dilleri öğrenme arzusu da **epigrafi** biliminin oluşmasına neden oldu. Hiyeroglif yazılar, Asurca, Hititçe gibi Orta Doğu kültürlerine ait ölü diller çözülmeye başlandı. Geziler sonucu ve diğer kültürlerden getirilen güzel nesnelerin toplanması ve bu nesnelerin değerinin belirlenmesi için hangi malzemeden, nasıl, kim tarafından, kimin için yapılmış gibi soruları yanıtlamak için yapılan araştırmalar da **Sanat Tarihi** alanını ortaya çıkardı. Kentsoylular ve yeni zenginler, aristokratlar gibi, elde etmek istedikleri sanat eserleri için yeni koleksiyonlar oluşturdular.

Sanayileşme, bireyle toplum arasında yeni ilişkiler yarattığından aynı zamanda bilimsel düşünce için yeni bir model oluşturdu. Sosyolojinin doğuş nedenini pozitivistin geliştiği bu dönemde, bu modelin incelenmesinde görmek gerekir. **Auguste Comte** ve **Emile Durkeim** bu bilimin kurucularıdır. Comte, sosyolojiyi, farklı toplumsal grupların yapısını ve örgütlenmesini ve bu grupların geçirdiği dönüşümleri inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlarken, Durkeim, bunun yöntemlerini belirlemeye çalışmış, toplumsal olguları, değişimleri nesnel incelemek gerektiği üzerinde durmuştur. İngiliz düşünür **Herbert Spencer** ise toplumların canlı organizmalar gibi işlediğini öne sürerek toplum evrimini incelemiş ilk sosyologlardandır.

Yüzyılın bu iki ismi dünya düşünce tarihine yön vermiştir. **Hegel**, geliştirdiği diyalektik yöntemiyle (tez-anti tez-sentez), mantık konusundaki yaklaşımlarıyla ve özellikle estetik alanında çözümlenmeleriyle öne çıkar. Hegel felsefesinin çıkış noktası mutlak (tin) kavramıdır ve sanatsal güzellik mutlak düşünceden doğar. Hegel'e göre güzellik duygusu, insanın kendi varlığından çekip çıkardığı bir sevinç ve mutluluktur. Bu duygu, emek isteyen bir arayıştır. **F. Nietzsche** ise tüm ahlaki, siyasi, dini ve toplumsal değerleri hiçe indiren ve yok sayan nihilizmin kurucularındandır. O'na göre İnsan, özü itibarıyla iyi ve yetkin bir varlık değildir; kötüdür; merhametsizdir; tatminsizdir; kötücül bir varlıktır, ayrıca her toplumsal düzen kötü yapılmıştır ve yıkılması gerekir. Nietzsche **"Tragedyanın Doğuşu"** adlı eserinde, tanrı Apollon'un

kimliğinde akıl, ölçü ve dengeyi, tanrı Dionisos'un kimliğinde heyecan, coşku ve hazzı analiz ederek sanatta yaratıcılığın akıl ve iradeyle coşku ve heyecanın yani derin duyguların birlikteliğinde gerçekleştiğini ileri sürmüştür.

SANAT, KÜLTÜR VE EDEBİYATTA MODERNLEŞME

19. yüzyıl yeni bir edebi türün doğuşuna tanıklık eder. Bu tür romandır. Bireyin yeni düzen içerisinde farklı bir konumda ortaya çıkması, romanın doğmasına neden oldu. Victor Hugo, Balzac, Stendhal, Flaubert, Dostoyevski, Tolstoy gibi ünlü roman yazarları bu yüzyılda eserlerini verdiler. Modern demek güncel olan demektir. O nedenle sanat da güncel olanı yansıtmalıydı. Modern estetik anlayışın temellerini atanlardan biri de Charles Baudelaire (1821 - 1867) olmuştur. Sanatsal bir yapının estetik değeri olması için onun sadece güzeli yansıtmaması gerektiğini, çirkinin de estetik bir kategori olduğunu ileri sürmüştür. Onun için modern zamanın ressamı Constantin Guys (1802-1892) idi.

Yaşar Kemal: Roman, bir yaşamdır, bir atmosferdir, yeni, yepyeni bir dünya kurmaktır; düş dünyasıyla bir gerçeklik dünyası kurmaktır.

Sembolizm: Fransa'da **Baudelaire**'in öncülüğünde gelişen bu akım, imgelerle, metaforlarla insan hayatının ve varoluşunun aktarılabilirliğini savunarak, sembollerle yüklü, gizemli, örtülü ama anlaşılır yeni bir şiir dilinin mümkün olduğunu göstermiştir. Ünlü simbolist şairler **Baudelaire, Rimbaud, Verlaine, Mallarmé** şiirde dil işçiliğine önem vererek dünya şiirinde yeni bir çığır açmışlardır.

Güzel Sanatlarda Modernleşme: Yeni Görme Biçimleri ve İzlenimcilik: Rönesans dönemi resim kurgusunun özü ve konuları 19. yüzyıla kadar devam etmiştir. Tevrat ve İncil kökenli hikâyeler, Yunan ve Roma mitolojisinden gelen efsaneler, portreler, tarihi konular ve güncel savaşlar, özellikle Hollanda'da başlayan ve liberal ekonomi sayesinde zenginleşen kentsoylu kesimin kendini gösterdiği toplu grup resimleri buna örnektir. Bu geleneksel resim anlayışı Fransa'da Fransız Resim Akademisi tarafından belirli kodlara bağlanmıştı. Kompozisyon özellikleri kadar konular da tıpkı edebi eserlerde olduğu gibi, kahramanlık hikâyeleri aristokrasinin yüceltilmesi, mitolojik kavramlar, dini ahlaksal öğretilerden oluşmaktaydı. Bu tür resimler her yıl Salon denilen sergilerde gösterilir ve halkın beğenisine sunulurdu. İşte Paris'teki bu Salonlara ilk kez resim sunan dönemin genç ressamlarından ama geleceğin ünlü isimleri **Manet** ve **Monet** gibi ressamların resimleri, akademik kurallara uymadığı ve sanatsal değeri olmadığı gerekçesiyle sergiye katılmaları kabul edilmez. Onlar da eserlerini **"Reddedilenler"** adıyla başka yerde sergilerler. İzlenimci resim anlayışı, öncekilerden farklı olarak yeni bir görsel ifade biçimi oluşturuyordu. Bu yeni görme biçiminin oluşmasında gerçeklik kavramının değişmesi, yeni ortaya çıkan teknolojilerin görme biçimlerinde sadece göz değil, fakat mercekle aracılığıyla da görmeyi sağlaması (fotoğraf), dolayısıyla gerçek olanın anlık olarak belgelenebilmesi ve bunun iç dünyadaki algılamayla verilmesi ressamlar için önem kazandı. Dolayısıyla, izlenimci resimde, hem teknik olarak kompozisyon, renkler ve fırça darbeleri gibi fiziksel özellikler değişti, hem de ele alınan konularda büyük değişiklik oldu. Sanat eleştirileri yazan **Baudelaire**, resimleri yeni estetik anlayışına uygun bularak, bu ressamları yazılarıyla destekler.

İzlenimci resim içerisinde ışığın dağılıma kapasitesi zorlanarak, **Signac** ve **Seurat** gibi ressamlar tarafından fırça darbeleri yerine renkli noktalar halinde kompozisyonlar yapılmıştır. **Cezanne** ise izlenimci bir ressam olmasına rağmen nesnelerin ışık altındaki kırılmalarına dikkat etmiş ve daha sonra kübist sanatın ortaya çıkmasında öncü bir rolü olmuştur. **Van Gogh** ve **Gauguin** gibi ressamlar ise izlenimci resmin alt yapısına sahip olmalarına rağmen kullandıkları vahşi renklerle ve işledikleri bireysel konularla izlenimci sonrası geleneği oluşturmuşlardır.

Romantizm, müzikte **Mendelssohn, Schubert, Chopin, Liszt, Brahms, Schumann** gibi isimlerle müzikal form, armoni, ritim, tını renkleri, yorumlama ve çalış teknikleri ve anlayışları açısından köklü değişimler getirmiştir. Benzer bir değişim opera sanatında **Rossini** (Sevil Berberi), **Wagner** (Lohengirini operası), **Verdi** (La Traviata ve Aida operaları) gibi usta bestecilerle gerçekleşmiştir.

Avant-Garde ve Kitsch: Sanatta **avant-garde** kavramı da Modernizm döneminde ortaya çıkmıştır. İleri karakol anlamına gelen Fransızca avant-garde sözcüğü, modernite sonucu oluşan tasarlanabilir bir geleceğin öncü adımları olarak tanımlanabilir. Aslında avant-garde sözcüğü moderniteyle beraber gelişen yeni toplum yapısındaki sınıfsal farklılıkları inceleyen Marksist ideoloji kökenli bir terimdir. Bu deyim sanatta karşılaşılan deneysel yeni akımlar için kullanılmaya başlanmış ve yaşananın önünde olan, henüz herkes tarafından kabul görmeyen sanatsal akımlar avant-garde olarak nitelenmiştir. Almanca **kitsch** sözcüğü, çirkin ve zevksiz anlamında bir sözcüktür. Amerika Birleşik Devletlerinde gelişen endüstri zenginleri, Avrupalılar gibi kültüre ve sanat eserlerine sahip olmadıklarından, Avrupa'da üretilen her şeyi farklı ve değerli bulmuşlardır. Almanya'ya gelen Amerikalıların Almanların sokağa attıkları masa, sandalye, ayna, vb. şeyleri toplamaya başlamaları, Kitsch sözcüğünün sanat değeri olmayan şeylere verilen sanatsal değer anlamında da kullanılmasına yol açmıştır.

İLETİŞİM KÜLTÜRÜNDE MODERNLEŞME

19. yüzyılın en önemli iletişim aracı kuşkusuz ki gazetelerdir. Günlük haberler, gösteri programları, eleştiriler, süreli romanlar gibi yazıları içeren gazeteler, Kırım Harbinden sonra sistemli bir biçimde günlük olarak yayınlanmıştır.

Karikatür: Modern Dönemle beraber ortaya çıkan yeni ekonomik ve sosyal koşullar bir grup insanı maddi olarak daha avantajlı duruma getirirken diğer taraftan da onlar az paraya çalışan, aynı sosyal ve ekonomik olanaklara sahip olamayan bir kesimi oluşturdu. Girişimcilik (entrepreneur) genellikle aristokrat ve entelektüel sınıftan küçümsenen bir kavramdı. Toplumsal yapıdaki sosyal eşitsizliği hiciv tekniğiyle göstermeye çalışan sanatçılar ortaya çıktı. **Daumier** hem karikatürleri hem de karikatür tarzı yaptığı heykelleriyle bu konunun öncüsü oldu.

Reklam/Afiş: Afiş aslında resmi duyuruların sokak duvarlarına asılarak duyurulmasıyla başlamıştır denilebilir. Adeta duvar gazeteleri niteliğindedir. Öte yandan yeni yaygınlaşan gösteri sanatları etkinliklerini, kabare ve sirk gösterilerini duyurmak için resimli afişler yapılmaya başlanır. Bu afişleri önceleri Toulouse Lautrec gibi ressamlar yaptıklarından, belirli bir afiş düzeniyle karşılaşılmaz, metin ve imge arasındaki kompozisyon ilişkisi rastgele kurulmuştur.

Tasarım/Ürün Kataloqları: Her fabrika kendi ürünlerini resimli olarak ürün kataloqlarında tanıtmaktaydı. Bu kataloglar sadece ülkenin iç tüketimi için değil, uluslararası ticaret için de önemliydi. Sanayileşme öncesi ressamlar, heykeltıraşlar, mimarlar, el sanatları uzmanları tarafından üretilen biçim ve nesnelere artık tasarımcılar tarafından çizilmeye başlandı. Üretilen yeni formlar başlarda oldukça kaba gözüküyordu ve herkes tarafından da ucuz oldukları için alınabileceğinden kısa zamanda yüksek orta sınıf kendine özgü Art Nouveau veya Jungenstil gibi (1890-1914) farklı üslupların gelişmesini destekledi.

Fotoğraf: 19. yüzyıl başında fotoğrafçılıkla ilgili kimi ön teknikler kullanılmasına rağmen modern fotoğrafçılığın başlaması **Louis Daguerre** kolay bir biçimde resmi tab etmesiyle başladı ve 1829 yılında fotoğraf tekniğini geliştirmeye çalışan **Joseph Nicéphore Niepce** ile bir ortaklık kurdu. Şehir fotoğrafları, panoramalar ve portreler modern fotoğrafçılığın ana konularıydı. Paris'in en ünlü fotoğrafçısı ise Nadar'dı. Ünlü **Capucine Bulvarı** üzerinde açtığı atölye, Paris burjuvazisinin uğrak yeri oldu ve Nadar, fotoğrafı çekilmesi gereken her şeyi çekti. Nadar, kapalı mekânları suni ışıkla aydınlatarak çekmiş, havacılığı desteklemiş ve o zamana kadar inşa edilmiş en büyük balon olan Géant'ı uçurmuştu.

Film: 19. yüzyılda değişik oyuncak tipi aletlerle görüntünün devamlılığını sağlamaya çalışan denemeler yapılmaktaydı. **Tomatrop, Penakistiskop, Zoetrop, Kinematoskop** bunlardan bazılarıdır. Genel olarak kabul edildiği gibi Sinematograf sözcüğünden türeyen sinema, 28 Aralık 1895 de doğdu. Modern sinemanın kurucusu olan Lyon'lu **Lumière Kardeşler**, ilk kez para ödeyerek gelen bir izleyici kitlesine film gösterdiler. 20 dakikalık programda günlük haberler, kısa belgeseller yer almaktaydı.

OSMANLI KÜLTÜRÜ: MODERNLEŞME DÖNEMİ

Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmut dönemleri Osmanlı Devleti için idari değişikliklerin yapılması istenen bir dönemdir. Osmanlı Sultanları da devlette kendi iç dinamiklerinden dolayı uygun gitmeyen kimi durumları değiştirmek istemişler, devletin güçlü bir biçimde devamlılığını sağlamak ve dünyadaki gelişen koşullara göre uyumu oluşturmak için yeni reform hareketlerine girmişlerdir. Bu reform hareketleri, sadece biçimsel değil ama dolaylı olarak da değişen dünyanın yeni anlayış ve uygulamalarının da Osmanlıda farkındalığı yaratmak istemekteydi. Sultan III. Selim **Nizami Cedid** adıyla yeni bir askeri örgüt kurarak, onların yeni talimlerini ve eğitimlerini yeniçerilerinde uygulamasını istedi. İstanbul'da Selimiye Kışlasını kurdu. 1794'te, Teknik Üniversite niteliğinde, Sütluçe'de, **Mühendishane-i Berri-i Hümayun** kurularak yurtdışından gelen uzmanlarla ve yurt içinden sağlanan hocalarla eğitime başladı. Yeniçeriler ve reformlara karşı olanların baskısıyla III. Selim tahtan indirildi ve reformlar yarım kaldı; Sultan II. Mahmut zamanında yarım kalan reformlara devam edildi; **1826** yılında yeniçerilik kaldırıldı ve yerine **Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye** adıyla eğitilmiş ve düzenli bir askeri ordu geldi. Bunların kıyafetleri Avrupalı askerlerin üniformaları gibiydi. Zaten II. Mahmut döneminde artık sarık veya kavuk yerine fes giyiliyordu. II. Mahmut'un portreleri (Tasvir-i Hümayun) devlet kurumlarına asılıyordu ve bu daha sonra gelenek haline geldi. II. Mahmut zamanında yapılan eğitim reformları daha sonra Abdülhamid döneminde de devam etmişti. Yeni tür iptidai (ilkokul) idadi (ortaokul) rüştiye (askeri ortaokul) gibi eğitim kurumları geleneksel yapı ile beraber bir süre devam etmiştir. Ancak bu yeni okullarda eğitim vermek için kız ve erkek öğretmen okulları açılmaya başlanmış, meslek okulları kurulmuştur. Mustafa Reşit Paşa'nın düzenlediği Tanzimat, Fransız Devrimiyle ortaya çıkan modernleşme hareketlerinin sonucu var olan hukuksal sistemdir. Tanzimatın alt yapısını oluşturduğu 1856 Islahat Fermanı ve 1876 I. Meşrutiyet, dini ilkelere göre biçimlenen bir toplumu, eşitlik, özgürlük ve kardeşlik ilkelerine göre organize etmiştir. Böyle Müslümanlar ile gayr-i müslimler her bakımdan eşit sayılmış, kul statüsü yerini "Devlet-i Osmaniyye" tabiiyetindeki vatandaşlık kavramına bırakmıştır. Doğu ve Batı kültürlerini ve dillerini aynı derece iyi bilen Tanzimat Paşaları tarafından geliştirilen modernleşme hareketleri şehirleşme, vergiler, eğitim, Bakanlıklar gibi yeni kurumların ortaya çıkmasıyla her tarafa yaygınlık kazanmıştır. **Şinasi** batılı formlarda şiir ve oyun yazan ilk edebiyatçı olmuş, **Agah Efendi** ile beraber ilk özel gazeteyi çıkarmıştır. Yeni bir iletişim aracı olan gazete özellikle Kırım Harbinden sonra günlük olarak çıkmaya başlamış, yazılara fotoğraflar da eklenmeye başlamıştır. **Münif Paşa**, Avrupa Aydınlanmasını oluşturan Voltaire gibi yazarlardan çeviriler yaptı. Bu çeviriler Osmanlı aydınları arasında etkin oldu. **Namık Kemal, Ali Suavi** ve arkadaşlarının Hürriyet fikirleri 1866 da Genç Osmanlılar Cemiyetinin kurulmasına da öncülük etti.

AVRUPA KÖKENLİ SANATSAL ÜSLUPLAR

Sultan III. Ahmed döneminde Osmanlı mimarisinde ve süsleme sanatlarında görülen üç boyutlu akantüs yaprağı ve madalyon gibi Avrupa sanatı bezeme motifleri ve hacimli taş işçiliği, önceleri ender örnekler olarak görülürken zaman içinde bu tarz süsleme modası artmaya başlamıştır ve tüm 19. yüzyıl boyunca Avrupa'da görülen üsluplar doğrudan veya dolaylı olarak Osmanlı sanatında yansımıştır. Rus Elçisinin yanında gelen Fransız mimar ve ressam **Antoine Ignace Melling**'i İstanbul'da Tarabya'da elçiliklerde yaptığı bahçe düzenlemeleriyle tanıyan III. Selim'in kızkardeşi Hatice Sultan, mimarı Sultan Selim'le tanıştırmış ve Melling, Hatice Sultan için Beşiktaş'taki sarayı inşa etmiştir. Neo-Klasik mimari özellikleri İstanbul'a taşıyan Melling, aynı zamanda bu kentte çalışan ilk yabancı mimar olmuştur. Yüzyıl başında İstanbul'a gelen **Raimond d'Aranco** ise **Art Nouveau** veya **Jungenstil** denilen, sanayileşmenin sıradan üretimine farklılaşmak için çıkan "yeni sanat" anlayışını getirdi. Beşiktaş'ta Şeyh Zafir Türbe ve Kitaplığında gördüğümüz bu üslubu d'Aranco, Karaköy ve Beyoğlu'ndaki apartmanlarda kullandığı gibi, ahşapyalılara da uyarladı. Avrupa'da görülen bu farklı mimari üsluplar İstanbul'da birbirine eklenerek kullanılmaktaydı. **Dolmabahçe Sarayı** buna güzel bir örnek oluşturur.

1826 yılında Hassa Mimarlar Teşkilatı lağvedilerek bu örgüt Şehreminine bağlı bir kurum olmuştur. O nedenle padişah ve saraya yakın kişiler de istedikleri kişilere inşaat görevi veriyordu. Bu dönemde Balyan Ailesinin ferdleri mimarlık, mimari süsleme ve mimari eylemin örgütlenmesi gibi konularda Saraya hizmet vermekteydi. Dolmabahçe, Beylerbeyi Sarayları, Göksoy ve İhlamur Kasrı onlar tarafından inşa edilmişti. Özellikle yurt dışında eğitim alan **Mimar Vedat** ve **Mimar Kemalettin** gibi mimarlar modern teknoloji ile beraber Selçuklu ve Osmanlı mimari öğelerini yeniden kullanmaya başladılar. II. Meşrutiyetin ve Ziya Gökalp'in Türkçülük akımları ile desteklenen bu mimari dil, I. Ulusal Mimari üslubu olarak Cumhuriyetin ilk dönemlerinde de 1930'lara kadar devam etti. Önceleri askeri okullarda okuyan yetenekli öğrenciler Paris'e eğitim almaya gönderilir. Sonra İstanbul'da açılan Sanayi-i Nefise Mektebi (Güzel Sanatlar Okulu) öğrencilerinden gidenler olur. **Şeker Ahmet Paşa** gibi ressamlar birinci grubu, 1914 kuşağı denilen **İbrahim Çallı** kuşağı da ikinci grubu oluşturur. Sultan Abdülmecit, Abdülaziz çok güzel resim yaparlardı. Abdülaziz ve Polonyalı ressam Chelebowski arasında resim rekabeti vardı. Ayrıca Sultan Abdülaziz kendisinin at üstünde bir heykelini yaptırmıştı. Hem Osmanlı-İslam kültürü hem de Avrupa kültürüne sahip olan bu yöneticiler, Batı üslubunda **rondo** veya **vals** tarzında müzik de bestelemişlerdir. Resim sanatının imparatorlukta gelişimini sağlayan tekniklerden biri de fotoğraf olmuştur. Galata bölgesi kentin Avrupalı bölgesi olarak **Gulliver Kardeşler**, **Bogos Tarkulya**, **Abdullah Biraderler**, **Sébah Joaillier** gibi Osmanlı fotoğrafçıları da Galata'da yerleşik atölyeler açmaktaydı. Ancak bu sanatçıların kendiliklerinden bir konu bulmakta zorlandıkları, görüneni resmetmeyi tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Çallı kuşağı ve hatta İbrahim Çallı'ya gelene kadar geleneksel denebilecek bir bakış ile tabloların konusu seçilmiştir.

Sultan II. Mahmut tarafından Türkiye'ye getirilen **Giuseppe Donizetti**, Batı müziği formunda II. Mahmut için **Mahmudiye Marşı'nı**, Sultan Abdülmecit için de yirmi iki yıl boyunca resmi olarak çalınan **Mecidiye Marşını** bestelemiş, Sarayın kapılarının Batı müziği dinletilerine ve opera gösterilerine açılmasına öncülük etmiştir. Müzik-i Hümayun orkestrası 1914'lerde gelişkin bir orkestra kimliği kazanır ve hatta şefi **İstiklal Marşı'nın** bestecisi **Zeki Üngör**'dür.

Türk gösteri sanatlarının 1800'lerden itibaren 1950'lere dek, İstanbul'da Şehzadebaşı'nda, icra edildiği mekânlar Direklerarası olarak adlandırılır ve terim bir dönemi simgeler. Bunlar arasında, **Gölge Oyunları**, kenarları çiçek süslü patiska bir bez perde üzerine aksettirilen iki boyutlu tasvirlerin perde gerisinden bunlara bağlı değneklerle adına hayali ya da hayalbaz denilen ve tüm karakterleri seslendiren kişi tarafından oynatılmasıdır. Karşılıklı konuşmaya dayanan **Karagöz ve Hacivat'ta**, okumamış halktan bir karakter olan Karagöz, bilgili kişi Hacivat'ın dili ve davranışlarıyla alay ederek güldürür; ama diğer karakterler, Tuzsuz Deli Bekir, Arap, Arnavut, Zeybek, Çelebi de unutulmaz tiplerdir. Diğer bir seyirlik oyun **Meddah**, genelde Ramazan'da ve kahvehanelerde topluluk önünde öyküler anlatır, taklitler yapar ve her zaman özür dileyerek ("sürç-i lisan ettiyse affola") ile bitirir. Diğer ünlü bir tür olan **Ortaoyunu**, çoğu kez açık alanda evi andıran (oyuncular "sandık odasında" hazırlanırdı) kendine has paravanlı sahnesinde sergilenen, giriş, diyalog, fasıl ve bitiş bölümlerinden (mukaddime, muhavere) oluşan, çalgı eşliğinde sahneye çıkan ana karakterleri Pişekâr ve Kavuklu'yla unutulmaz kalan, ama aynı zamanda, Karadenizli, Rumelili, Kayserili, Ermeni, Rum, Yahudi, Zenne, Sarhoş, Bekçi gibi sosyal karakterleri şiveleriyle ve kılıklarıyla sergileyen seyirlik bir oyun türüdür. Bunun yanında eski Türk ve Osmanlı spor-eğlence kültürü geleneğinde **güreş** önemli yer tutar. Yağlı güreş, "er meydanı" deyişle Türklere özgü özel bir spordur. Efsanevi güreşçi **Koca Yusuf** Fransalı, Amerikalı rakiplerini yenilgiye uğratmış ve "yedi cihan pehlivanı olarak anılmıştır. Bir güreş karşılaşmasında Amerikalı rakip güreşçiyi minder dışına fırlatması "**Korkunç Türk**" unvanı almasına neden olmuştur. Yine bir karşılaşma sonrası ABD'den dönerken gemi kazasında vefat etmiştir.

20. Yüzyıl: Savaşlar ve Değişimler Yüzyılı

Dört yıl süren Birinci Dünya Savaşı ilk topyekûn savaştır ve geride yaklaşık dokuz milyon ölü, yedi milyon kayıp, yirmi milyonun üstünde yaralı bırakmıştır. İkinci Dünya Savaşı (1939-1945) ise tüm Gezegenin savaşıdır. İnsanlığın tanıdığı en geniş çaplı savaştır. 100 milyon asker ve sivil, 61 devlet, 22 milyon kilometre karelik bir alanda savaşmıştır. Elli milyon ölü vardır ve bunların yarısı sivilidir.

Bu yüzyılın buluşları ve icadları çarpıcıdır: İlk yapay ipek (1903), elektrokardiografi (1903), otomatik şişe yapım makinesi (1907); İngiltere'de tank yapımı (1916); Verem Aşısı (1921), ilk Televizyon aygıtları (1923); ilk renkli fotoğraf denemeleri (1925-1935); Sentetik kauçuk (1927); ilk antibiyotikler (1928); Naylon (1930); Yapay Radyoaktivite, Frederic ve Irene Jolie-Curie tarafından, (1934); ilk tükenmez kalem (1938, ama seri üretimi 1958'de); ilk bilgisayar çalışmaları, (1941); ilk mikro dalga fırın (1946); ilk elektronik alet, transistor, (1947); ilk uydunun uzaya gönderilmesi (Sovyetler) (1957); ilk enformatik uzak bağlantı, (1965); Hepatit B aşısı (1975); İlk hızlı tren, (1981).

Yeni İdeolojiler: 1917 Ekim Devriminin kuramcısı ve lideri **Lenin**, yeni politikalar üretecek ve bunda da başarılı olacaktır. Ancak Lenin'den sonra 1922'de devlet başkanı olan **Stalin**'le birlikte sıkı bir rejim ülkede topyekûn yükselişi getirir. Stalin, hem SSCB'de, hem sosyalist ülkelerde ve sosyalist partilerde kendisinin de yönlendirdiği diplomasiyle kült bir kişilik olur. Fakat, Stalin'in uyguladığı rejimin ikiyüzlülüğü, 1956'da **Kruşçev Raporu**yla açıklandığında, Dünyada sosyalizme inancı ve gönül vermiş birçok emekçi, aydın, yazar, sanatçı hayal kırıklığına uğrayacak ve komünizmin de totaliter bir rejim olduğu ortaya çıkacaktır. Amerika Birleşik Devletleri ise huzur ve refah içindedir. Bilimsel buluşlar, yenilikler süregitmektedir. Otomobil endüstrisi hızla yaygınlaşmakta, radyo ve bazı elektronik aletler günlük hayata girmiş, bankalar halka hizmet vermeye başlamıştır. Fakat bu liberal kapitalist ideoloji 1929'da önemli bir krizle karşılaşır: Halkın bankalardan kredi çekerek ve borçlanarak Borsaya katılımı, sonunda felaketi getirir. 1929'da sistemin tamamı birkaç gün içinde çöker. Bankalar iflas eder, fabrikalar kapanır, hammaddeler depolarda çürür. Milyonlarca insan işsiz kalır. Dünyanın yaşadığı en büyük ilk ekonomik krizlerdendir bu. Almanya'da ise 1920'lerden itibaren Sovyet Devrimini ve Kapitalizmi Yahudi Musevi girişimi olarak lanse eden Nasyonalist Parti, güçlü iş dünyasının da desteğini kazanarak 1933'de Hitler'le iktidar koltuğuna oturur. Faşizmin yeşerdiği bir başka ülke İtalya'da, Mussolini, 1922'de nasyonalist hükümetin başbakanı olur. Bu iki faşist rejimin üçüncü yandaşı ise ülkesinde iç savaşı başlatmasıyla ünlü İspanyol

Franco'dur. Franco rejimine karşı Cumhuriyetçilerin destansı direnişi, edebiyata ve sanat eserlerine konu olur. İkinci Dünya Savaşının insanlık hayatını ve kültürünü altüst eden manzaraları vardır. İlk kez bu savaşta kentler havadan bombardımana tutulur: Hitler, Varşova, Leningrad, Rotterdam, Londra'yı, Müttefikler ise Berlin, Hamburg, Dresden'i bombalarlar. Çocuklarıyla, yaşlılarıyla, tarihi eserleriyle, kentlerin hayatı altüst olur. Ünlü İtalyan yönetmen **Visconti**, bu enkazlar arasında unutulmaz filmler çekmiştir. Hiroşima'da, inanılmaz sayıda sivil çocuk kadın yaşlı yurttaş ölür, yaralanır, yıllarca radyasyonla yaşamak zorunda kalır. **Nazım Hikmet**'in Hiroşima çocuklarına adadığı "Kız Çocuğu" şiiri bugün dünya dillerinde bestelenmiş bir şarkı olmuştur.

BAĞIMSIZLIK SAVAŞLARI

Mustafa Kemal Hareketi: Kurtuluş Savaşının başladığı 1919'dan itibaren Türkiye olağanüstü olaylarla yüzleşmiştir. 1920'de Sevr Antlaşması Osmanlı Devletini parçalamıştır ve aynı yıl Şeyh'ülislam Mustafa Kemal için ölüm fetvası vermiş, bağımsızlık savaşı kazanılınca önce saltanatlık, sonra Cumhuriyetin ilanıyla halifelik dönemi resmen sona ermiştir. Ardı ardına gelen yenilikler ise yeni bir Türkiye kimliğinin doğacağını kesin göstergeleridir: Medeni Kanun kabul edilir, Arap alfabesinden Latin alfabesine geçilir; eğitim-öğretim kurumları birleştirilir. Kültürel alanda 1932'de açılan Halkevleri (Halkodaları) kısa zamanda ülke çapında yaygınlaşır. İstanbul Üniversitesi'nde yeni reformlar yapılarak özellikle Hitler rejiminden kaçan yüz elli dolayında yabancı öğretim üyesine kucak açılır. Yeni bilim kürsüleri kurulur. Bunlar arasında Ankara Devlet Konservatuvarının kuruculuğunu yapan ünlü besteci Hindemith de vardır. Çok partili dönemde Demokrat Parti hükümeti uluslararası diplomatik arenada yerini Batı ve ABD'den yana belirler: Marshall Planını uygulamaya koyar; NATO'ya üye olur. ABD'nin yardımıyla yenileri teknolojileri Türkiye'ye getirmeye başlar. Örneğin, önce Orta Doğu Teknik Üniversitesi, sonra Karadeniz Teknik Üniversitesi kurulur. Ama bu arada 1951'de Halkevleri, 1954'de de Köy Enstitüleri kapatılmıştır.

Dünyada Bağımsızlık Hareketleri: Bağımsızlık hareketleri özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında hızlanır. 1947'de Pakistan ve Hindistan doğar. Hindistan'da bağımsızlığın lideri ülkesinin kendisine yakıştırdığı adıyla Mahatma Gandhi, etnik grupların arasında ayrımcılığa karşı mücadele etmiş, bu gruplar arasında dayanışma ve kardeşlik duygularının gelişmesine önemli katkıda bulunarak farklı din dil ve kültürlerin yan yana yaşama gerekliliğini savunmuştur. Gandhi, 1930'da, dört yüz kilometrelik ünlü Tuz Yürüyüşünü düzenlemiş ve uygarca Britanyalıların ülkesini terk etmesini istemiştir. Diğer yandan, 1948'de İsrail devletinin kurulmasıyla Orta Doğu tekrar kaynamaya başlar. Kutsal toprak Kudüs özel bir statü kazanır. Arap devletleri artık silahları ellerindedir. 1956 Sina Savaşından sonra bölgede Arap Milliyetçiliği gelişir. 1969'da Yaser Arafat'ın Filistin Kurtuluş Örgütünü (FKÖ) kurmasıyla bağımsızlık mücadelesi hız kazanır ve hatta dünya ilk kez bu örgütle uluslararası terörizmi tanıır. 1973 savaşından sonra on Arap ülkesi (OPEC) birleşerek petrolün fiyatını iki kat artırır ve dünya ciddi bir ekonomik krizle yüzleşir. Geleceğin politikaları artık enerji üstüne biçimlenecektir ve Orta Doğu düğüm noktasıdır. Birleşmiş Milletler, Filistin'de Arap ve Musevi devletinin varlığını ancak 1988'de onaylar.

Bağımsızlığını kazanan ülkeler arasında Tunus, 1957'de Türkiye'yi örnek alarak Habib Bourgiba'yla Cumhuriyet rejimine geçer. Yine bağımsızlığını kazanan İngiliz kolonileri Sri Lanka, Bangladeş, Birmanya, Endonezya İngilizce konuşmaya ve İngiliz eğitim sistemine devam eder. Aynı şey Fransız sömürgeleri Fildişi Sahili, Yukarı Volta, Madagaskar, Mali, Moritanya, Senegal için de geçerlidir. Yerli zenci kimlikleri altında aynı zamanda sömürgeci fatihlerin dilini ve kültürünü istemeseler de öğrenmek, benimsemek ve ana dilleri gibi konuşmak zorunda kalmışlardır. Bütün bu ülkeler kültürleşme ve kimlik sorunlarını barındıran bir edebiyat ve sanat kültürü geliştirmişlerdir. Tunus 1957'de Cumhuriyet rejimine geçen tek Kuzey Afrika İslam ülkesidir; Dünyanın en kalabalık ülkelerinden olan Endonezya 1945'de bağımsızlığını kazanmıştır. Pakistan'ın bağımsızlığını kazandığı tarih 1947'den 1969'a dek Pakistan'ın eyaleti Doğu Pakistan olarak anılan Bangladeş, 1971 yılında Müslüman Halk Cumhuriyeti olur. Afrika'daki İngiliz sömürgeleri Somali, Tanganika, Kenya, Tanzanya; Fransız sömürgeleri Fildişi Sahili, Yukarı Volta, Madagaskar, Mali, Moritanya, Senegal, Çad 1960 sonrası bağımsızlıklarını kazanmışlardır.

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ

Soğuk Savaş, iki süper güç olan SSCB ile ABD arasındaki ve haliyle onların müttefikleri arasındaki gerilimleri, siyasal ve ideolojik çatışmaları içeren ve İkinci Dünya Savaşının hemen bitiminde başlayıp SSCB'nin dağılma tarihi 1991'e dek devam eden dönemdir. Bu dönem ülkelerin kendi kaderlerini kendi tayin etme hakkını engelleyen ideolojik, diplomatik ve askeri kararlarla doludur. Amerika Birleşik Devletlerinin, 1947'de, on altı Avrupa ülkesiyle imzaladığı uzun vadeli yardım Marshall Planı, hem askeri hem ekonomik bir bağımlılık yaratma planı olarak eleştirilmektedir. Türkiye'nin NATO'ya üye olduktan sonra 1953'de Kore (1950-53) Savaşına katılması ülkede şaşkınlık yaratmıştır. Sosyalist cephede ise, 1955'de SSCB önderliğinde NATO'nun karşısında yer alan Varşova Paktı kurulur. Silahlanma yarışı hızlanır. Dünya siyaset sahnesine istihbarat teşkilatları Sovyet KGB ve Amerikan CIA çıkar.

İdeolojiler Döneminde Sanat Kültür Edebiyat: Nazi Almanya'sında sistematik bir kıyım uygulamıştır: Sol düşünceli yazarlar ve sanatçılar cezalandırılmış, bilim adamları ülkeyi terk etmiş, yazarların kitapları yakılmış, bestecilerin eserlerinin çalınması yasaklanmıştır. Daha doğrusu Hitler sanatı yasaklamıştır. Sovyet Rusya'da ise devrimin ilk yıllarından itibaren Anna Akhmatova, Pasternak, Nabukov, Soljenitzin gibi yazarlar, Shostokovich gibi kompozitörler, Tarkovski, Paradjanov gibi film yönetmenleri ve geniş bir aydınlar topluluğu eserleri yüzünden yargılanmışlar, yasaklanmışlar ya da sürgüne gönderilmişlerdir. Ama Stalin rejimi resmi yazarları ve ressamı, zorluklarla mücadele eden halkı güçlü bir proleter gibi resmetmeye, Stalin'e övgü şiirleri yazmaya, KGB de demokrasi yanlısı aydınları fişlemeye devam eder. ABD'de ise, senatör McCarty'nin başlattığı sosyalizm sempatanı olan aydınları, Hollywood aktörlerini, yazarları, yönetmenleri hedef alan "Cadı Avı" on yıl sürmüş, yüz elli dolayında yazar, istihbarat teşkilatı FBI'nın kayıtlarına girmiştir. Listede Charlie Chaplin, Ernest Hemingway, John Steinbeck, Arthur Miller, William Faulkner, Henry

Miller, Tennessee Williams gibi ünlü isimler vardır. Yakın zamanda, İsrail de oldukça sert sansürcü bir devlet olmuştur: Bir dönem Gazze Şeridinde yazı makinesi ve faks kullanılmasını yasaklamış, Filistin tarihiyle ilgili yazılara sansür koymuştur. Hatta bir kitap sergisini bombalamıştır. Ülkemizde Nazım Hikmet, gençliğinin en verimli yıllarını 15 yıl hapse ve 12 yıl sürgünde geçirmiştir ama kendi sözleriyle şair” tepeden tırnağa hasret ve ümitten ibâret” tir. Nazım Hikmet 1925’den itibaren yazdıklarından dolayı yargılanır; 1938-1941 yıllarında cezaevlerinde kalır ve şiirleri yasaklanır; 1950’de aftan yararlanır, ama yurt dışına çıkışı yasağı konur. İngiltere’de, ünlü mantıkçı ve matematikçi filozof Bertrand Russel, silahlanmaya karşı tutumlarından dolayı birkaç kez tutuklanmıştır. Bertrand Russell ilk kez 1914’de savaş karşıtı tutumundan tutuklanır ve mesleğinden uzaklaştırılır; 1969’da 89 yaşındayken nükleer silahlanmaya karşı bir eylemde yine tutuklanır ve serbest bırakılır. Ama bütün bunlar hayatını dünya barışına adanmış bu filozofun Nobel Barış Ödülünü almasına engel olamamıştır.

POLİTİKA, KÜLTÜR VE İLETİŞİM

20. yüzyıl tam bir iletişim yüzyılıdır. Yazılı basın altın çağı 1858-1950 olarak söylenir. Basında, 20. yüzyılın ilk yarısında tekeller doğar. Basın dünyasının artık **Joseph Pulitzer, William Randolph Hearst**, ve yakın zamanda da **Rupert Murdoch** gibi ünlü patronları, baronları vardır. Gazeteler yanında, haber toplayan, onu görsel ve işitsel medyaya dönüştüren gazetecileri barındıran basın ajansları önemli bir enformasyon işlevini yerine getirir. Bugün **France Presse, Associated Press, CNN**, gibi uluslararası ajanslar; **Anadolu Ajansı (resmî), Doğan, İhlas Haber Ajansı** gibi yerli ajanslar vardır. Bunlardan ünlü ABD ajansı **Associated Press (AP)** 1848’de kurulmuş olup bugün yetmişin üzerindeki ülkede hizmet vermektedir.

ABD medya imparatorlarından Avustralyalı **Rupert Murdoch**, yüzün üzerinde çoğu uluslararası televizyon kanalları, reklam şirketleri, dergi ve gazetenin patronudur. Sahip olduğu sermayeyle global medya pazarına egemen olmuş ve dünyanın en güçlü otuz şahsiyeti arasında yer almıştır. 1997-2007 yılları arasında Murdoch’un sahip olduğu medya, 175 gazetede Irak Savaşını destekler tarzda yayın yapmış ve önemli medya kuruluşları aracılığıyla dünya kamuoyunun gözlerini vahşete kapattığı iddia edilmiştir.

Radyo ve Televizyon: Yüzyılın başında **Manconi**’yle gelen Radyo, hem haberleri, hem müziği hem de dansı evlerin içine taşıyacaktı. 1930’lardan itibaren ticaret dünyasında farklı ekonomik amaçlarla kullanılmaya başlar. 1945’de FM’ler kurulur, arabalar radyolarla donatılır. Ama İkinci Savaş sonrası salonlara televizyon yerleşirken, radyolar yan odalara taşınacaktır. İlk macerası 1926’da İngiltere’de **John Logie Baird**’le başlayan ve başta Fransa ve ABD’de kısa aralıklarla hızla gelişen televizyon, İkinci Savaş sonrasında evlerdedir. 1960’lı yıllarda kullanım doruk noktaya ulaşarak radyonun elinden hem prestijini hem de reklam gelirini alacaktır. Televizyon teknolojisi durmak bilmez teknolojiyle ülkelerin kültürel manzarasını değiştirir; dilsel birliği sağlar, “küresel kasabanın” ilk örneğidir.

Türkiye’de Basın: Ülkemizde Milli Mücadele öncesi de aktif olan İstanbul basını, Kurtuluş Savaşının başlamasıyla iki farklı düşünsel kutupta (Tanin, Tevhidi Efkar, Osmanlı İmparatorluğu yanlısı; Akşam, İkdam ve İleri gibi gazeteler Milli Mücadele yanlısıdır) yerini belirler. Bu gazetelerin ünlü yazarları arasında Hüseyin Cahit Yalçın, Ahmet Emin Yalman, Falih Rıfkı Atay, Yakup Kadri sayılabilir. Tek partili rejim döneminde İstiklal Mahkemelerinde gazeteciler de yargılanmış, solcu ve aşırı dinci gazeteler kapatılmış, güdümlü basın desteklenmiştir. Çok partili rejimde ise basın siyasal yerini belirlemiş ve buna göre iktidar yanlısı, muhalif ve opportünist gazeteler oluşmuş ve artık Türkiye’nde ünlü gazete patronları olmuştur. (Hürriyet Gazetesi gibi). Gazeteler yanında dergiler de önemli bir okur kitlesine sahiptir. İlk mizah dergisi Diyojen’den sonra (1870) haftalık siyasi ve mizah dergisi Akbaba (1922) doğar. Onu sonraki yıllarda Marko Paşa ve Gırgır izleyecektir.

Yusuf Ziya Ortaç, Orhan Seyfi Orhon gibi edebi kimliklerin 1922’de çıkarttığı **Akbaba Dergisi**, 1933’den sonra yeni harflerle yayınlanır. Tek partili dönemde iktidar yanlısı tutum izleyen, zaman zaman muhalif olan dergi, 1977’de yayın hayatına veda etmiştir. Fıkralardan, rüya tabirlerine, eleştiri yazılarından karikatürlere dek geniş bir yelpaze sergileyen ve Ercüment Ekrem, Aziz Nesin, Rifat Ilgaz gibi sonradan ünlenecek genç yazarları da barındıran ve bir okul özelliğinde olan Akbaba, ülkemizin en uzun soluklu mizah dergisidir. 1946’da çıkmaya başlayan ve kısa zamanda büyük tiraja ulaşan Sabahattin Ali, Aziz Nesin, Rifat Ilgaz’ın birlikte çıkardığı **Markopaşa dergisi**, toplumcu ve gerçekçi siyasal mizahıyla hem güldüren hem düşündürdüren önemli bir mizah dergisidir. Markopaşa birçok kez kapatılmış, yazarlarına birçok davalar açılmış ve hatta tutuklanmış bir dergidir. O nedenle “Toplatıldığı zamanlarda çıkar” veya “Yazarları hapis hanesinde olmadığı zamanlar çıkar” sözleriyle de ünlenmiştir. 1972-1989 yılları arasında yayınlanan Oğuz Aral’ın çıkardığı **Gırgır dergisi**, yarattığı mizah karakterleriyle, karikatür çizgi anlayışında yenilikçi bir karikatür okulu olmuş ve ayrıca çok satmasıyla efsanevi özellikte bir mizah dergisi olmuştur. Günümüzün ünlü karikatüristleri ve mizah yazarları Gırgır ekolünden gelmektedir. Magazın dergiciliğinde ise 1956’da Şevket Rado’nun çıkardığı **Hayat Mecmuası** dergisi kültür tarihimize bir dönüm noktasıdır. Hayat Mecmuası 1970’lerde siyasal olaylarla etkisini yitirmiş, okur kitlesi azalınca 1978’de kapanmıştır. Hayat **Tarih, Resimli Roman, Hayat Spor** dergileri de zamanın ünlü dergileridir.

BİLİMSEL GELİŞMELER VE YANSIMALARI

Yüzyılın olayı Einstein’ın rölativite teorisıyla, zaman ve mekâna dair fizik anlayışlarımız kökünden değişmeye başlar. 1930-40 yılları atomun yapısının araştırıldığı yıllardır. Nükleer fizik, enerji alanında ve askeri alanda kullanım kazanır; hidrojen bombası yapılır; lazer bulunur. Astrofizikçiler, yıldızların ve gezegenlerin, uzak Galaksilerin özelliklerini incelerler. Ekstrasolar gezegenler tanınır. Yeryüzünün ayrıntılı bir yapısı ve hatta tarihi çıkarılır. Arkeoloji, etnoloji, antropoloji ve prehistorya araştırmaları hızla gelişir. Etiyopya’da üç buçuk milyon yaşında iskelet bulunur ve Lucy adı verilir. Biyolojide, 1944’de genlerin DNA’dan yapıldıkları kanıtlanır ve bu şekilde moleküler biyoloji ve genetik biyolojinin

temelleri atılmış olur. Tıp alanında 1940-1950 yılları zorlu yıllardır. Savaş milyonlarca insanın sağlığını bozmuş hatta yıkıma uğratmıştır. Çiçek hastalığı, tetanos, tifo ve paratifo, difteriye karşı aşılarda ve ilaçlar geliştirilir. Manyetik rezonanslarla, elektronik mikroskoplarla insan beyninin içi görülür. Deniz ürünleri kontrolsüzce gitgide tükenir ya da tükenme tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Buna karşılık kültür balıkçılığı büyüyen bir sanayi sektörü olur.

Modern Bilimler, Teknoloji ve Kalkınma: 20. yüzyılın en önemli buluşlarından biri olarak kabul edilen ve elektronik devrelerin can damarı olan transistörler, 1947 yılında yapılmış ve teknolojiye yepyeni bir çığır açılmıştır. Atomun çekirdeğinden elde edilen nükleer enerji, çağın enerji konusunda giriştiği en çözümleyici ama aynı zamanda riskli siyasal, kültürel bir olay olur. Bilgisayar teknolojisi, yazılım ve programlama alanında hızlı gelişimler gösterir.

Sovyetler, 1957'de ilk yapma uyduyu uzaya gönderir. 1961'de **Youri Gagarin** ve arkadaşları uzayda beyaz bayrakla yürürler. 20 Temmuz 1969'da ABD Apollo uzay aracı Ay'a ayak basar. İlk yürüyen insan **Neil Armstrong**'dur. Ay'ın verimsiz topraklarına bol yıldızlı ABD bayrağı dikilir ve bundan böyle yeryüzü insanların Ay'a ve yıldızlara bakışı değişecektir. 1976'da insansız uzay aracı **Viking**, Mars gezegenine iner. **Voyager 2** ise Satürn gezegenin halkalarını resimler.

DÜŞÜNCELERİN EVRİMİ: FRANKFURT EKOLÜ, VAROLUŞÇULUK, YAPISALCILIK

1930'lardan itibaren **Walter Benjamin**, **Theodor W. Adorno** ve daha sonra da **Jürgen Habermas** ve **Herbert Marcuse** gibi düşünürlerin başını çektiği **Frankfurt Ekolü**'ne göre, kültür ve iletişim alanında farklı bir sürece girilmektedir. Rus Devrimi Stalinizmle yozlaşmıştır. Sosyalist gerçekçilik estetik kuramları hantallaştırmıştır. Ekolün önemli düşünürlerinden **T. Adorno**, sanat eserinde biçim ve içeriğin birbirinden ayıramayacağı konusunda estetik analiz yöntemi geliştirirken, **Walter Benjamin** yeni teknolojilerin kültürel hayatı ve sanatın işlevini değiştirdiğine ilişkin önemli eserler verir. Örneğin röprodüksiyon (yeniden üretim) sanatın biricikliğini ortadan kaldırmıştır ama sanat sinemayla, yeni teknolojilerle modernleşmenin yeni bir aşamasındadır. Yine Frankfurt Ekolünden, 1960'lı yılların etkileyici ismi **Herbert Marcuse** ise, sanat eserinin gerçekçiliği ve politikliği yüceltme gibi bir kaygısı olmaması gerektiğini, "sanatın hayatı değil, hayatın sanatı taklit ettiğini savunmuştur. **Edmund Husserl**'in öncülük ettiği fenomenolojinin amacı, bilginin temeline ulaşabilmek için kesin olanı, gerekli olanı ve mutlak olanı sorgulamaya dayanır. Varlıkların (insanların) varoluş nedenlerini tanımlamayı, bunun anlamını ve yapısını sorgulamayı amaçlayan varoluşçuluk, Alman **Martin Heidegger** ve **Karl Jaspers**'in düşünceleriyle zenginleşir. Ama modern varoluşçuluğun babası, romanları, oyunları ve aydın kimliğiyle, özellikle 1968 olaylarındaki eylemleriyle ünlenen **Paul Sartre**'dir. Sartre, 1943'de yayınladığı "**Varlık ve Hiçlik**" adlı kitabında, varoluşun insanın maddi özünden önce geldiğini; insanın dünyaya gelip var olduktan sonra kendi özünü yarattığını ve bu süreçte insanın ancak insana yol gösterebileceğini savunmuştur. İşviçreli dilbilimci **Ferdinand de Saussure**, dil konusundaki incelemeleriyle yapısalcılığa öncülük eder. Ona göre "dil toplumsal bir kurum olarak, hiçbir biçimde kuralları mantıksal olarak bilinerek öğrenilen bir kurum değildir ve özü bakımından, dil bir biçimdir". Ayrıca dil bir "göstergeler sistemidir" ve her gösterge, işitme-ses ile ilgili olan imge (gösteren) ve anlam ve kavram ile ilintili olan imge (gösterilen)'den oluşur. **Claude Lévi-Strauss** dilbilim çalışmalarından etkilenerek geliştirdiği yapısal antropolojide, kültürel ikili karşıtlıklar sisteminden yola çıkarak (erkek/dişi, pişmiş/çiğ; çıplak/giysili gibi) bunları kültürel durumları barındıran yani bize kültür hakkında bilgilendiren yapıları oluşturduğu düşüncesindedir. Buna göre, pişmiş'in kültürel anlamda ne olduğunu anlamak için o dönemde çiğ'in kültürel anlamda ne olduğunu bilmek gerekir, çünkü çiğ de alışılmış kültürel bir yaşıntıdır. Bu durumda birini bilmek önemli değildir, tersine ikisini karşılaştırarak ilişkileri anlamak, kültürün formunu ve anlamını ortaya koyacaktır. **Tahsin Yücel**, incelemeleriyle uluslararası boyutta tanınan bir göstergebilim uzmanıdır.

Roland Barthes, "**Çağdaş Söylenler**" (**Mitolojiler**) adlı kitabında, günümüzü kuşatan reklamlardan (araba, deterjan reklamları) film yıldızlarına (Charlot, Greta Garbo, Marlon Brando filmleri), yiyeceklerden (biftek, kızarmış patates) içeceklerle (süt ve şarap) kadar uzanan gündelik hayatın nesnelere ve olaylarını birer söylen (mitos) olarak ele alır, çünkü söylen bir sözdür. Buna göre televizyonda görüntüsünü izlediğimiz sıvı deterjan reklamları beyazlatma söylemini amaçladığı halde şiddet içermektedir: "Çamaşır suyu, sıvı bir ateştir, kirleri öldürür"; "Omo'nun derinlemesine yıkadığını söylemek çamaşırın bir derinliği olduğunu var saymaktır"; sevgililer gününde sunulan gül "içi tutkuyla aşkla doldurulmuş yani çiçek olmanın dışında başka bir şey olarak anlamlandırılmıştır"; Afrika tenli, yani zenci bir askerin Fransız ulusal askeri giysisiyle yani Fransız vatandaşı olarak Fransız Bayrağı altında selam duruşunu gösteren ünlü fotoğraf, düz anlamda bayrağı selamlama gösterisidir, ama ikinci anlamı bir zamanların emperyalist Fransız Sömürge İmparatorluğunun evlatlarının, daha doğrusu bir zamanların kölelerini yüceltme ve yurttaş kabul etme gösterisidir". Barthes bu örneklerinde burjuva değerlerinin yarattığı ideolojik kültürel söylemi eleştirmektedir.

TOPLUMSAL HAREKETLER: KADINLAR, GENÇLER VE ÜÇÜNCÜ YAŞ

Yüzyılın önemli olaylarından biri de ABD ve Avrupa'dan başlayarak tüm kıtalara yayılan kadın hareketleridir. Bunu Birleşmiş Milletler bünyesinde alınan bağlayıcı kararlarla kadınlara ilişkin hukuksal düzenlemelerin yapılması izler. Birleşmiş Milletler 1995 Kalkınma Programı çerçevesinde ise cinsler arasındaki ayrımın kaldırılması hedeflenmektedir. 1950'lerden itibaren tüm ülkelerde yeni davranış biçimleri geliştiren ve yeni kültürler yaratan genç bir kuşak vardır. Batıda hippiler özgürlük, barış ve aşk adına uzun saçları alışılmadık giysileri ve aşırı alkol tüketimleriyle ilgi çekse de kısa sürede kaybolur. 1964'de, Berkeley Üniversitesi öğrencilerinin örgütlediği ilk öğrenci hareketi büyük yankı bulur. Bunu besleyen protest müzik kültürü Bob Dylan, Joan Baez gibi şarkıcılarla gençlik Vietnam Savaşına büyük tepki gösterir. Öğrenci hareketleri Atlantik'ten Avrupa'ya sıçrar. 1968'de, Fransa'da öğrenciler üniversite anfilerini, tiyatro salonlarını, sanat merkezlerini işgal eder; barikatlar kurulur. Türkiye'de ise 1968'lerde başlayan kitlesel öğrenci ve sendikal hareketler neredeyse çeyrek yüzyıl devam eder ve trajik sonuçlar yaratır. Dünyada özellikle 1970'lerden itibaren işsizlik yükselişe geçer ve tabii önce gençliği vurmaktadır. Kendilerini dışlanmış hisseden genç kuşak, mutluluğu alt kültürlerde arayacaktır.

Örneğin bazıları skinhead (dazlak kafa) modasıyla şiddete başvurarak ırkçı aşırı sağcı düşüncelere yönelir, ülkelerindeki göçmenlerin evlerini ateşe verirken (Almanya'da Türklere karşı olduğu gibi) anarşist gruplar ise agresiftir ve gösterilerde her şeye saldırıp yakıp yıkarlar. Bazı gruplar da çevreci ve barışçı (Greenpeace gibi) hareketlerde yer alır. Birleşmiş Milletler, 1969'da yaşlı insanları evrensel bir kültürel miras olarak ilan etmiş ve sosyal güvencelerini sağlamak ve onları korumak konusunda Evrensel İnsan Hakları Maddesini yenileştirmiştir. Üçüncü yaşa tüm dünyada seyahat, ulaşım, sağlık hizmetlerinde kolaylıklar sağlanır.

SANAT, KÜLTÜR, EDEBİYAT, SİNEMA

Dünya sanatına yön veren **Kübizm**, **Dada**, **Sürrealizm** akımları Paris'te doğar. Bu hareketlilikten anti-romanlar, soyut sanat eserleri, atonal müzik parçaları doğacaktır. Fütüristler ve konstruktivistler Rusya'da, yeni plastik soyut sanat anlayış (**De Stijl**) Hollanda'da boy gösterecektir. 1950'lerde Paris'in yerini alan New York'ta ise **Pop-Art** yeşerecektir. Birinci savaş öncesi, Fransa, yeni bir isim ve yeni bir akımla tanışır. **Picasso'nun Avignonlu Kadınlar** adlı eseri sanatta alışılmış normları altüst eder: Figürler geleneksel anlayışa baş kaldırış içindedir; kadınların bedeni geometrik çalışılmış, sanki baltayla yontulmuş gibi çizilmiştir; yüzlerdeki biçimlendirme Afrika sanatlarının etkisini taşır. Geometrik ve üç boyutlu izlenimi veren bu eserde perspektifin göz yanıltıcı ilkesi çiğnenmiştir. Picasso bir bakıma gerçekleri başka türlü sorgulamaktadır. Kübizm böyle doğar ve Picasso, Braque ve Juan Gris'nin eserleriyle zenginleşir. Savaş bitiminde, sanat ortamlarında hiçlik duygusu ve başkaldırı egemendir. 1920'lerde Paris'te **Tristan Tzara'nın** öncülüğünde biçimlenen Dada hareketi Batı uygarlığına ve geçmişin sanat anlayışına karşı çıkar, ilkel uygarlıkları model alır. Her türlü siyasal ve sanatsal ideoloji ve uzlaşmaya karşı çıkarak ironiyi, mizahi, aşırılığı öne çıkarır. İlk kez **kolaj** (kağıt, karton tel gibi malzemelerin tuvalde kullanımı) kullanılır. 1950'lerden itibaren post-modern sanatın ilahı olacak olan **Marcel Duchamp**, sanatta ilk **ready-made** (hazır yapım) olan **"Bisiklet Tekerliği"** (1915) sergiler. Ayrıca, bir pisuarı ters çevirerek **"Çeşme"** adıyla sergilemesi (1917) ve Leonardo da Vinci'nin Mona Liza'sına bıyık takması postmodern sanatın temellerini atacaktır yıllar sonra. 1924'te Fransız yazar **André Breton**, **Louis Aragon**, **Paul Eluard Gerçeküstülük Bildirgesi**yle, zamanın yeni bilimi psikanalizin babası Freud'un "İnsanın dış dünyadaki istekleri bilinçaltında toplanır" tezinin etkisi altında, bilinç ile bilinçaltını birleştirmeye yeltenirler. Otomatik yazı pratiğiyle uyanıkken gördükleri düşleri kaleme alırlar. Sürrealizm bütün sanat dallarında yüzyıla damgasını vuracak ve sinemada ünlü İspanyol yönetmen **Luis Bunuel'in** filmleriyle yeni bir ekol ve fantastik bir dönem başlayacaktır. Sovyet yakasında devrim heyecanını yaşayan **Mikhaïl Cholokhov** realist sosyalist edebiyatın örneğidir. Şair **Vladimir Mayakovski** ise şiirde fütürist yeni bir form yaratıcısı olarak ün salmış, devrimin dinamiğini dile getirmiştir. Aynı yıllarda Fransız romancı **Marcel Proust** yedi ciltlik devasa eseri **"Kayıp Zamanın İzinde"** ile romanda kurgu ve öyküleme tekniğini değiştirecek ve dünya roman sanatına damgasını vuracaktır. Britanya adasında İrlandalı **James Joyce** ise **"Ulysses"** ile bir kentin 24 saatini Homeros tarzında dokur gibi sayfalara işleyecek ve eser iç diyaloglarıyla bilinç akışıyla roman geleneğini değiştirecek, belki de en derin etkisini Virginia Woolf'da gösterecektir. Nitekim Woolf erişilmesi olanaksız heyecanları yakalamaya çalışan bir yazı ustasıdır. **Franz Kafka** dünya edebiyatında dönüm noktası olacaktır. Ünlü eseri **"Dava"**nın başkahramanı Josef K. tutuklanır ama ne suç işlediğini bilmemektedir. Bir başka eseri **"Şato"**da, kadastrocu K. ne yaptıysa bir türlü bir bilgi iletmek istediği şatoya ulaşamamıştır. Her taraf her şey bir labirenttir. Aslında her iki kahraman da anlayamadıkları ve bir türlü kaçamadıkları çıkışsız bir dünyadadırlar. **Dönüşüm**'de ise başkahraman Gregor Samsa günün birinde, kendisini bir böceğe dönüşmüş olarak bulur ama insani düşünme özelliklerini kaybetmemiştir. **Piet Mondrian**, **"Broadway Boogie Woogie"** adlı geometrik form ağırlıklı eserinde bir zenci dansını resmederken ritmi resim diliyle anlatmayı amaç edinir. **Kandinsky** ise **"İzlenim"** adlı eserinde ünlü besteci Schönberg'in bir müzik eserini resim diliyle betimler.

Marcel Proust: Kayıp Zamanın İzinde'yi yayınlamak istediğinde eserini kimselere beğendirememiştir. Eserin birinci cildi tanınmayan bir yayınevinde çıkınca dikkat çeker ve birkaç yıla kalmadan Fransa'nın en büyük edebiyat ödülleri **Goncourt Ödülü**nü kazanır. Marcel Proust dünyada en çok incelenen yazarlar arasındadır. Marcel Proust, çocukluğu Fransa'nın şiddet dolu siyasi ortamında geçmesine rağmen romanlarında asla bunu yansıtmamıştır; kötü sağlığına rağmen (astım hastasıdır) Kayıp Zamanın İzinde'ye 1913 yılında başlamış ve ölüm döşeğinde bile yazmaya devam etmiştir. 1927'de yayınlanan eserinin son cildini görememiştir ve çelişkili biçimde romanının son cildinin adı **Yeniden Bulunmuş Zaman**'dir.

Virginia Woolf: Manik depressif hastalığından dolayı yüksek dozlu sakinleştirici ilaçlarla tedavi görür. Ünlü eseri **Mrs. Dalloway**, bir tek kentte, bir tek günde geçer. Kitaba adını veren **Clarissa Dalloway**, Londra sokaklarında dolaşırken, kitabın öteki kahramanı, savaş gazisi **Septimus Smith** aynı sokaktadır ama iki kahraman hiç yüz yüze gelmezler; hatta bir ara Londra'nın aynı sokağında bulunurlar, aynı sesi duyarlar, aynı şey için ürperirler. Ama günün akan saatleriyle birlikte Virginia Woolf'da birleşirler. Mrs. Dalloway, "bilinç akışı"adıyla anılan ve bir romanda bilincin bütün öğeleri, yani algılar, hayaller, fikirler, arzular ve duygular aralarında hiç bir ayırım yapılmadan bütünsel olarak isletilmesi ve betimlenmesine dayanan tekniği uygulamıştır. Woolf, 1941 yılında kendisini ırmağa atarak intihar eder ve cesedi on beş gün sonra bulunur. Nicole Kidmann'ın oynadığı son derece başarılı bir film olan **"Saatler"** yazarın bu son aylarını anlatır.

Yedinci Sanat Sinema: 1895'de Paris'te **Lumière Kardeşlerin** icadıyla gelen sinema, sessiz başladığı girişimine **1930'lardan** itibaren sesli olarak sürdürecektir ve ilk uzun metrajlı film **1935'de** yapılacaktır. Birinci Savaş sonrasında SSCB'de kurulan Devlet Sinema Enstitüsü, ünlü yönetmen **Sergei Eisenstein**'i dünyaya tanıtır, yönettiği **"Potemkin Zirhlisi"** dünya sinemasının ilk yapıtlarındandır. 1930'lardan itibaren sesli filmlere geçiş sinema tarihinde olaydır. Bu yıllarda **John Ford**, (**"Muhbir"**, 1935, **"Gazap Üzümleri"**, 1941, **"Vadim O Kadar Yeşildi Ki"**, 1941), **Alfred**

Hitchcock, "Rebecca", 1940 ve Orson Welles, "Yurttaş Kane", 1941) gibi unutulmaz filmler yaparlar. Bunu 1960'lardan itibaren bilim kurgu, korku filmleri izler. Tabii bu arada Walt Disney yapımı animasyon filmleri dünya gişelerini ve televizyonlarını egemenliği altına alır. Avrupa'da, Fransız sineması yenilikçi ve yaratıcı yönetmenlerle (**René Clair, Jean Vigo Jean Renoir**) altın çağını yaşar; edebiyat eserleri sinemaya uyarlanır, köklü bir toplumsal eleştiri yepyeni çekim teknikleriyle ve oyunculuğu anlayışıyla seyirciyle buluşur. İtalyan sineması ise **Yeni Gerçekçilik** akımıyla salon filmlerinden koparak, işsizlik, umutsuzluk ve ahlaki çöküş gibi ekonomik ve toplumsal temalara yönelir ve Avrupa sinemasının gözdesi olur. **Luchino Visconti** dönemin toplumsal gerçeklerini gerçek mekânlarda ve profesyonel olmayan oyuncularla filme çeker. **Roberto Rossellini (Roma Açık Şehir, 1945), Vittorio de Sica (Bisiklet Hırsızları, 1948), Luchino Visconti (Tutku, 1948) Federico Fellini (Sonsuz Sokaklar, 1954)** bu türün unutulmaz filmleridir. İlk filmlerinde bu akımın izleri görülen **Federico Fellini (Sekiz Buçuk)** ve **Michelangelo Antonioni (Cinayeti Gördüm, 1966), Pier Paolo Pasolini (Mamma Roma, 1966), Bernardo Bertolucci (Son İmparator, 1987)**, kendilerine özgü sinema diliyle dünya sinemasının başyapıtlarını yaratacaklardır. İtalyan Yeni Gerçekçi akımı Fransa'da Yeni Dalga yönetmenlerine de okul olacaktır. Yeni Dalga yönetmenleri klasik film formunu reddederek, yeni görsel kamera teknikleri ve sinematografik anlatımlarıyla, filmlerinde Fransa toplumunun yaşadığı toplumsal ve dönemsel değişimi işleme teknikleriyle sinema tarihinde bir kopuşu gerçekleştirmişlerdir. **François Truffaut, (400 Darbe, 1959;), Jean Luc Godard (Sersemi Aşıklar, 1960), Claude Chabrol (Yakışıklı Serge, 1959)** önemli isimlerdir. Bu yönetmenler ünlü "**Cahiers du Cinéma**" adlı derginin film eleştirmenidirler ve bu nedenle Dünya Sinema Tarihinde bir sinema kuramı oluşturmuşlardır. Rus Sovyet sineması **Tarkovskî**yle; Japon sineması ise Japon kültürünü sinematografik anlatımla sergileyen **Akira Kurosava**'yla dikkat çeker. Hindistan'da müzikli, şarkılı, dram ve macera filmleriyle tam bir film patlaması yaşanır. 1960'dan itibaren Üçüncü Dünya ülkelerinin (Güney Amerika, Afrika devletleri) sinemalarının yükselişine tanık oluruz. Bu yıllarda ABD sineması da kendisini yenilemek zorundadır. **Arthur Penn, Stanley Kubrick**, gibi sinemacılar politika, cinsellik, şiddet içerikli Amerika'yı eleştiren filmler yaparak Hollywood anlatımının dışına çıkarlar. Türkiye'de, Türk Sineması İstanbul'da Beyoğlu semtindeki **Yeşilçam Sokağı**, film şirketlerinin ve aynı zamanda oyuncu ve figüranların mekânlarının burada bulunmasından dolayı Yeşilçam olarak anılır. Bu aslında sinema sanatçılarımızın çoğunun macerasıdır. Gariptir, filmlerde zengin (Hulusi Kentmen) hain (Hayati Hamzaoğlu), acımasız (Erol Taş) rollerinde alıştığımız ve sanki öyle sandığımız oyuncularımız aslında sinema emekçileridir.

Müzik ve Sahne Sanatları: Çoksesli klasik müzikte **Arnold Schönberg, Anton Webern, Alban Berg** gibi besteciler, atonal (ton dışı) müziğin temelini atarlar. Modern dans ise balenin değişmez kurallarına tepki olarak her tür müziğe uydurulabilen, hareket stili alanı özgür olan, düşünce ve kavramları somutlaştırmayı amaçlayan dans türüdür. Opera sanatında ise hem müzik hem sahne olanakları gelişir. Operanın ünlü divaları arasında dünya sahnelerinde yorumladığı **La Traviata** ve **Madam Butterfly** yorumlarıyla **Leyla Gencer** de bulunmaktadır. Müzik türleri içinde öne çıkan **Caz Müziği** köken olarak saf bir Amerikan müziği değildir. Bu ülkedeki zenci sanatçıların öncülük ettiği Afrika'nın töresel müzik ve danslarını, eğlencelerini, zaman zaman da sömürgeleştirmeden dolayı İngilizlerin ilahilerini barındıran müzik türüdür. Caz starları arasında trompetçi **Louis Armstrong**, piyanist şarkıcı **Ray Charles** ünlü isimlerdir. Pop müzik alanında ise, özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra müziğin kentlerde popüler şarkılarla hızla yayılması, radyo, kaset, plak kayıtlarıyla geniş kitlelere ulaşması, aynı zamanda dansı da içermesi **Frank Sinatra, Elvis Prestley** gibi isimler dünya yıldızı olur ve efsane şarkılar doğar. 60'lı yıllar ise **Beatles** dalgasıyla çalkalanır.

Adını İngilizcede ritim anlamına gelen "beat"den alan 1960'ların bu popüler İngiliz müzik grubu, dünyanın dört bir yanında her yaştan kitlenin beğenisini kazanmış ve olağanüstü yaratıcılıktaki şarkılarıyla, satış rekorlarıyla, müzik tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Müzikleri kadar düşünceleri, yaşam ve giyim tarzları da dünyada hem olay hem de moda olmuştur. Örneğin Japonya'da ırkçı grupların spor yaptığı salonda verdikleri konser yoğun polis koruması altında gerçekleşmiş; 1966'da Filipinler turnesinde görkemli konser sonrası Devlet Başkanının resmi davetini kabul etmemeleri TV kanallarında yayınlanınca ülkede öfke uyandırmış ve polis koruması verilmediği için grup saldırıya uğramıştır. John Lennon'un mizah yollu "Beatles İsa'dan daha popüler" sözü, ülkelerde plaklarının yakılmasına neden olmuş ve özür dilemesine rağmen öfke dinmemiş olay Vatikan'a yansımıştır. Grup en son konserini 1969'da izinsiz olarak bir çatıda vermiş ve polis tarafından indirilmiştir. Beatles 1970'de resmen dağılmıştır. "Let it be" adlı şarkıları bugün dünya filmlerinde, konserlerinde, televizyonlarında çalınan ve kültürel düşünsel çağrışımları özgün olan efsanevi bir şarkıdır.

Edebiyat: Sürrealizmin kurucularından **Louis Aragon**, direniş şiirleriyle milli şair, edebiyat ve kültür adamıdır. İkinci Dünya Savaşı çıkışında Yeni Roman akımı yazarları temel bir konusu ve olayı olmayan, karakterleri hafızadan yoksun romanlar yazarlarken, anlatı teniğinde ustalıklarıyla **Nathalie Sarraute et Marguerite Duras** bu yeni romanın ilk ve önemli kadın isimleridir. Aynı dönemde, **Günther Grass** Almanya'da, **Taha Hussein** Mısır'da ve tüm dünyada okunan yazarlar olurlar. Fas, Tunus, Cezayir, Senegal yakasından sömürgeleştirme ve bağımsızlık hareketlerini konu edinen **Tahar Ben Jelloun** (Fas), **Albert Memmi** (Tunus), **Léopold S. Senghor** (Senegal) unutulmaz isimlerdir. ABD'de, **Henry James, F. Scott Fitzgerald's, Faulkner** köleliğin mirasını açığa vuran romanlar kaleme alırlar. Amerika'nın güneyindeki sevgi yoksunluğunu dile getirirler. **Henry Miller**, modern toplumun lirik, anlatımcı temsilcisi olurken, **Eugene O'Neill** tiyatronun benzersiz temsilcisidir. **Tennessee de Williams** ise **Arzu Tramvayı** gibi eserleriyle alt tabakaların ruhsal ve ekonomik sorunlarını güncelleştirir.

POSTMODERN DURUM VE SANATTA BAŞKALAŞIM

Jean François Lyotard'a göre postmodern durum, İkinci Dünya Savaşı sonrası hem siyasal, hem düşünsel alanda bir inançsızlık ve kuşku halinin başladığı dönemdir. Lyotard'a göre bu kuşku, yenileşmeye (modernliğe) ve onun kaynaklarına yani bilimsel gelişmelere, akılcılığa, evrenselliğe karşı duyulan bir kuşkudur. postmodernizm kavramıyla bir akımdan çok, modernlik sonrası durum anlamaktayız. Postmodern düşünce, haliyle, belli bir merkezi olmayan; özneyi ve egoyu öne çıkaran, ifade alanında heterojenliği, çoksesliliği, bölünmüşlüğü benimseyen ileri teknolojiler çağı düşüncesidir.

Postmodern mimari ise yeni mimari tasarımlarla, eski mimari öğeleri (sütunlar, süslemeler, bezemeler) birarada kullanır. Las Vegas mimarisi buna örnektir. 1950'li yıllardan itibaren Fransa'da ortaya çıkan **Yeni Gerçekçilik** "ileri teknoloji varoluşumuzu nasıl etkilemektedir? sorusuyla yeni oluşan tüketim toplumu modelinde sanatın yerini sorgular. Hareketin önemli ismi **Yves Klein**, 1958'de Paris'te bir galeride galeriyi bomboş düzenleyerek boşluğu sergiler. Nu modellerini kendi patentini aldığı uluslararası Klein Mavisine boyayarak büyük tuvalerin üzerinde çalışır. Modeller sanki canlı fırçaya dönüşmüşlerdir. Yine gruptan Arman, 1960'da sanayi atıklarıyla bir sergi salonunu doldurur, izleyiciler bu atıklar arasında zorlukla dolaşır, serginin adı "Dolu"dur. 1962'de, bir Fluxus konserinde hayatlarında kemani ellerine almamış beş keman vitüozu! konser süresi boyunca bir gam yaratabilmek için uğraşırlar. **Joseph Beuys** ise açtığı bir resim sergisinde kupağındaki ölü bir tavşana konuşur. Artık sanatın hem malzemesi değişmiştir, hem de düşüncesi değişmiştir. 1950'lerde gerçek anlamda hareket edebilen üç boyutlu çalışmalar gerçekleştirilir. Heykellerdeki ağır hareketler, titreşimli hareketler korku, kaygı, ürperti gibi duyguları yaşatır. **Jean Tinguely** kendi kendini yok eden heykelleriyle kinetik sanatın önemli ismidir. **Umberto Eco** ise kinetik sanatta "formların renklerin ve düzlemlerin hareketiyle değişken bir plastik sanat form" yaratıldığı düşüncesindedir. Postmodern düşüncenin belki de en etkili olduğu sanat akımı **pop-art**'tir. Eserlerde modern dünyayı simgeleyen eşyalar alaycı tarzda sergilenir. **Andy Warhol**, **Roy Lichtenstein**, **Claes Oldenbourg**, gibi isimler sanatın gelenekleriyle bağları koparırlar, soyuta da sırt çevirirler. İlahlaşmış otomobilleri, alenilemiş cinselliği, çizgi roman kahramanlarını, popüler kültür nesnelere, konserveleri, Marilyn Monroe gibi ikonlaşmış sinema yıldızlarını resmederler. Sanatın merkezi artık Paris değil, New York'tur. Ünlü pop art sanatçısı **Andy Warhol**, Marilyn Monroe'yu resmeder. (Onun gözünde kitleler bu yıldızı da tüketmektedir); Coca-Cola şişelerini çalışır, ("Coca-Cola en zengin ve en fakirin birlikte tükettiği popüler bir içecektir"). Kavramsal sanatın önemli ismi **Kosuth**, "One and Three Chairs" isimli eserinde; bir katlanır sandalye, bir sandalye fotoğrafı ve bir sandalyenin sözlük tanımının büyütülmüş halini bir arada kullanarak eserini sergiler.

TÜRKİYE'DE CUMHURİYET DÖNEMİ KÜLTÜR, SANAT, BİLİM VE EDEBİYAT

1924'de kurulan **Musiki Muallim Mektebi** 1936'da Konservatuvara dönüştürülür ve müzik tiyatrosu opera eğitimine başlanır. Bale eğitimi ise resmen 1948'de başlayacaktır. Darülbeydi-i Osmani (Osmanlı Harikalar Evi) 1934'de İstanbul Şehir Tiyatrosuna dönüşür. Başına **Muhsin Ertuğrul** getirilir. Muhsin Ertuğrul, aynı zamanda 1931'de Türk Sinemasının ilk sesli filmi "İstanbul Sokaklarında" (ilk ortak yapım) ve "Bir Millet Uyanıyor" filmlerini çekmiştir. Türk sineması yıllarca film dili ve anlatımı sorunlarıyla yüzleşirken ilk kez 1953'de yönetmen **Lütfi Ö. Akad**'ın "Kanun Namına" adlı filmiyle yenileşme sürecine girer. Lütfi Akad'ı, **Metin Erksan** (Susuz Yaz filmiyle Türk sinemaya damgasını vurur), **Atif Yılmaz** ve **Yılmaz Güney** (Umut filmi Türk sinemasında bir kırılma noktasıdır) izleyecektir. Müzik alanında ise Cumhuriyetin ilanından sonra bazı yetenekli gençler Avrupa kültür kentlerine klasik müzik eğitimi amaçlı gönderilir. İleride **Türk Beşleri** adıyla anılacak olan bu bestecilerin isimleri ve bazı eserleri kısaca şöyle anılabilir: **Cemal Reşit Rey: Cumhuriyetin Onuncu Yıl Marşı; Ulvi Cemal Erkin: Sinfonietta; Hasan Ferit Alnar: Kanun Konçertosu; Adnan Saygun: Yunus Emre Oratoryosu; Necil Kazım Akses, Senfoni 5: Atatürk Diyor Ki.** Bu kuşağı **Bülent Arel, İlhan Usmanbaş, İlhan Mimaroglu** gibi uluslararası boyutta tanınan bestecilerimiz izleyecektir. Popüler müzik ise Türkiye'nin politize olmaya başladığı 60'lı yıllarda, **Barış Manço** ve **Cem Karaca** gibi isimlerle gelişir; Rock müziğini Türkçe sözlerle ve türkülerin aranjisiyle toplumsal ve politik içerikli parçalarıyla yorumlayarak Anadolu Rock'ın temelini atarlar. Ama Halk türkülerinin (Nezahat Bayram, Muzaffer Akgün) ve Türk Sanat Müziğinin (Zeki Müren, Müzeyyen Senar) ve Pop müziğinin (Ajda Pekkan, Nilüfer, Sezen Aksu) efsane isimleri vardır. Edebiyat alanında, roman, şiir, öykü türlerinde önemli yazarlarımız yetişir. Onlarca isim arasında sayabileceğimiz roman türünde Cumhuriyet'in erken döneminde **Yakup Kadri Karaosmanoğlu (Yaban, 1931), Reşat Nuri (Çalığışu 1922, Yaprak Dökümü), Halide Edip (Ateşten Gömlek, 1923)** dikkat çeker. Sonraki kuşak ise toplumsal gerçekçi, tarihsel olayları belgelendirici roman ve öyküler yazacaktır: **Kemal Tahir (Devlet Ana, 1967), Orhan Kemal (Bereketli Topraklar Üzerinde, 1954)** tezli romanlarla öne çıkarken, **Yaşar Kemal İnce Memed'le (1955)** ve **Orta Direk**'teki epik anlatımıyla Dünya edebiyatının da okunan isimlerinden olur. Romanlarında yarıttığı Çukurova bölgesi imajı, yerel karakterler, birçok filme konu olmuştur. Toplumsal gerçekçiliğinin dışında **Yusuf Atılgan (Aylak Adam 1959, Anayurt Otel, 1967)** gibi varoluşsal sorunları dile getiren önemli romancılarımız da olmuştur. Postmodern dönemler ise Nobel ödüllü **Orhan Pamuk**'u tanıyacaktır. Öykü türünde ise **Sabahattin Ali, Mahmut Şevkat Esendal** ve **Sait Faik** öyküleme tekniğinde getirdikleri yeniliklerle edebiyatımıza damgalarını vuracaklardır. Diğer yandan, 1941 yılında **Orhan Veli, Melih Cevdet** ve **Oktay Rıfat**'ın birlikte başlattığı **Garip hareketi**, şiirde klasik uyak düzenini reddetmiş ama ritim ve müzikaliteyi başka arayışlarla yaratmıştır. Ama asıl önemlisi, konuşma dilinin doğallığını, sokak dilini ve halk deyişlerini şiire taşımıştır. İkinci Yeni hareketi ise, şiir dilini zorlamayı ve anlamda kapalılığı tercih eder. **Edip Cansever**'in ünlü **Masa** şiiri buna örnektir. Bu yıllar aynı zamanda büyük kültür insanı **Sabahattin Eyüboğlu** öncülüğünde MEB bünyesinde kurulan **Tercüme Bürosu** sayesinde hem Batılı büyük Klasiklerin hem de Doğulu Klasiklerin Türkçeye kazandırıldığı yıllardır. 1960'lardan itibaren toplumcu eğilimli edebiyat ve sanat görüşü güç kazanır. Ama aynı zamanda idealist Doğu Batı sentezini amaçlayan (Başta **Yahya Kemal** olmak üzere **Tarık Buğra Küçük Ağa, Ahmet Hamdi Tanpınar, Huzur**) gibi önemli yazarlarımız da vardır. **Nurullah Ataç**'la temelleri atılan deneme ve eleştiri türleri **Fethi Naci, Adnan Benk, Tahsin Yücel**'in eserleriyle eleştirel inceleme özelliği kazanır ve önemli eleştiri kitapları yayınlanır.

Nazım Hikmet Ran, "Kuvayı Milliye Destanı" ve "Memleketimden İnsan Manzaraları" yoğun belge ve kanıtlar içeren tarihsel destanlardır. Dünya emperyalizm tarihinden kesitler içeren "Benerji", "Taranta Babu" gibi eserler yazmıştır.

YENİ BİR DÜNYA DÜZENİNE DOĞRU

1980'lerden sonra dünyada meydana gelen büyük değişimler, dönüşümler bize nereye doğru gittiğimizi çok yeterli olmasa da göstermekte, en azından gözlemlerde bulunmamıza yaramakta ve 21. yüzyıla dair veriyi de içinde tutmaktadır. Bu nedenle, son 30 yıllık zaman dilimi, doğru bir yön bulabilmemiz açısından çok önemli görülmektedir. Bu anlamda son

30 yılın en belirleyici faktörlerinden birisi kuşku yok ki Soğuk Savaş'ın sona ermesidir. Yaklaşık 40 yıl devam eden bu sürecin yaratmış olduğu gerginlik, nükleer tehdit, sosyalist ve kapitalist kamplaşma, dünyayı önemli derecede etkilemiştir. 80'li yıllardan itibaren SSCB ve Doğu Bloğu ülkelerinin geçmişten gelen ekonomik refah, özgürlük ve teknoloji sorunlarının çözümünde yeterince gelişmeler kaydedememesi, üstelik SSCB'nin bunlara eklenen başarısız bir Afganistan deneyimi, sonuçta SSCB'yi zor bir duruma sokmuştu. Bu zor koşullarda iktidara gelen Mihail Gorbacov, Glasnost (açıklık-şeffaflık) ve Perestroika (yeniden yapılandırma) politikalarıyla hızlı bir reform sürecini başlatır. Ancak Gorbacov'un bu politikaları, karmasılaşan ve geçmişin ağır yükünü taşıyan sorunların üstesinden gelemez. 1989'a geldiğinde Doğu Avrupa'da komünist iktidarlar ardı ardına yıkılır. Eski Halk Cumhuriyetleri çoğul demokratik seçim sistemini benimserler. Yine aynı yıl, Demokratik Almanya Cumhuriyeti, Doğu Alman vatandaşlarının yoğun tepkisi ve yurt dışına göçü karşısında, Berlin Duvarı'nın 28 yıllık tarihine son verilerek yıkılması Dünya Tarihinde yeni bir dönemin, hatta yeni bir yüzyılın başlangıcı olarak görülür. Berlin Duvarı'nın üzerinden bir kaç yıl geçmeden Sovyet politikalarının ve ekonomisinin toparlanması zor bir çöküşle karşı karşıya kalması ve akabinde Doğu ve Batı Almanya'nın birleşerek tek Almanya'yı oluşturması, Sovyetleri kontrolü sağlanamayan zor bir sürece sokmuştu. Üstüne üstlük Baltık ülkeleri de bunları örnek alarak bağımsızlık mücadelesine başlamışlardı. 1991'in sonuna geldiğinde ise, Sovyetler Birliği'nin tüm cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan etmiş ve Sovyetler Birliği artık yok olmuştur. Benzer bir değişimi, Avrupa Topluluğu için söylemek de olasıdır. Topluluk, Soğuk Savaşın sona ermesiyle Avrupa Birliği şeklinde çokuluslu oluşuma gider, 1985'te **Schengen Antlaşması**'yla üye ülkeler arasında sınırlar kalkar, bir yıl sonra Avrupa bayrağı kullanılmaya başlanır ve 2002'de de 12 üye ülke ortak para birimi olarak Avro'ya geçer. Üye sayısı, 1990 sonrası eski Doğu Bloğundan doğan ülkelerin de kabul edilmesiyle 27'ye ulaşmıştır. Sovyetler Birliği ve Doğu Bloğunun dağılması kuşku yok ki Amerika Birleşik Devletleri'nin 90'lı yıllarda süper-güç olmasını sağlamıştı. ABD, bu yıllarda ekonomik ve teknolojik gelişmede açık ara bir prestij sağladığı için, yeni-liberal kapitalist ekonominin dünyada yerleşmesinde rol oynamaya başladı. Ancak buna karşın Rusya, Yeltzin döneminden beri boğuştuğu derin ekonomik kriz, 1999'da Vladimir Putin'in başkanlığa getirilmesiyle düzelmeye girecektir. ABD'nin konumu tek kutuplu bir dünya görüntüsü verse de, bugün, Rusya, Çin, Hindistan, AB ve Japonya gibi güçlü aktörlerin varlığı, çok kutuplu, çoğulcu bir dünya dü- zeni izlenimi vermektedir. Varşova Pakti'nin 1991'de lağvedilmesiyle de, NATO, 90'lı yıllardan itibaren yeni işlevler yüklenir.

YENİ SAVAŞLAR, TERÖRİZM VE AYRIMCILIK

Soğuk Savaş sonrasının ilk çatışması ABD'nin 1990'da Irak'a müdahale etmesiyle gerçekleşti. Irak'ın Küveyt üzerinde hak iddia etmesini ve işgalini gerekçe gösteren ABD ve çok uluslu koalisyon, 27 Eylül 1991'de **'Çöl Fırtınası'** hareketini başlattı. Dünya televizyonlarından naklen yayınlanan bu savaşta, gece uçan uçaklar ve bombalamalar ışık saçıyormuş gibi büyük patlama sesleriyle ilk kez canlı olarak izlendi. **Baudrillard** bu savaş için "Hepimiz televizyonların karşısında sanal bir savaş izledik. Körfez Savaşı bize, televizyonlar üstünden, bütün anlamından soyutlanmış olarak taşınyordu. Acısı, tozu, dumanı yoktu. İzlenen, eğlencelik bir şeydi" diyerek bu savaşın kendi gerçekliğinden sıyrılarak eğlencelik bir seyre dönüştürüldüğünü, hatta bu anlamda savaşın olmadığını söyleyerek paradoksal bir tespitte bulunmuştu. 2003'te gerçekleşen İkinci Körfez Savaşında ise, Irak, birincisinde olduğu kadar şanslı değildi. Savaşın nedeni sonradan kanıtlanamayan kimyasal silahların varlığı gibi gösterilse de bir petrol savaşı olduğu bilinmektedir. İsrail-Flistin sorunu, kronik ve çözümsüz sorunların başında gelmektedir. Bölgenin üç büyük din için kutsal sayılması; İsrail'in politikası gibi birçok nedenlerden dolayı, bitimsiz ve çözümsüz bir sorun olarak bugüne kadar devam etmektedir. Slovenya, Hırvatistan ve Makedonya, 1991'de bağımsızlığını ilan ederek Yugoslavya'dan ayrılır. Bosnalı Sırplar, Bosna topraklarının büyük kısmını ele geçirerek, Bosna Hersek Sırp Cumhuriyetini ilan ederler. 11 Eylül 2001'de, stratejik askeri savunma bakanlığı binalarından olan Pentagon ve Dünya Ticaret Merkezine saldırı düzenlenerek, ikiz kuleler olarak bilinen binalar örneği görülmemiş terörist yöntemle yerle bir edilir. Bu saldırı sadece savaşı ve çatışmayı ABD'ye getirmekle kalmamış aynı zamanda, süper güç misyonu yüklenen ABD'nin prestijini de sarsmış, Batı ve İslam karşıtlığı üzerine kurulan Medeniyetler Çatışmasını yeniden dünya gündemine getirmiştir. 2005 yılında, Paris banliyösündeki olaylarda, Fransa'ya göç eden göçmenlerin ikinci ve üçüncü kuşak gençleri, "tam ve eşit vatandaşlık" haklarından mahrum edilerek "ikincileştirildiklerini" savlayarak şiddet içerikli çeşitli olaylar çıkarırlar. Şiddetin aldığı boyut benzersizdir, Lübnan asıllı Fransız yazar **Amin Maalouf**, bu olayı daha başka bir perspektiften bakarak 'siyasi boşvermişlik' olarak yorumlamıştır.

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER: 1944 yılında kurulan (BM) uluslararası barış ve güvenliğin korunmasından sorumludur. Bütün üye ülkelerin katılımıyla Genel Kurul oluşur. Bünyesindeki en önemli Konsey olan Güvenlik Konseyi, beş daimi üyesi (her kararı veto etme hakları vardır) olan ABD, Çin, Fransa, İngiltere ve Rusya ve on geçici üyeden (Genel Kurulda seçimle ve coğrafi denge gözetilerek) oluşur. Güvenlik Konseyi kararları üyeler için bağlayıcıdır ve BM, gerektiğinde ilgili maddelerin verdiği yetkiyle BM silah gücü kullanabilir. BM'in Ekonomik ve Sosyal Konseyi ise İnsan Hakları, Uyuşturucu Maddeler, Sosyal Kalkınma, Nüfus ve Kalkınma, Kadın, İstatistik, Suç Önleme ve Adli Yargı, Sürdürülebilir Kalkınma, Bilim ve Teknoloji gibi alanlarda öncelikleri belirleyen, çalışmalar planlayan Komisyonlardan oluşur. BM bünyesinde bir başka önemli kuruluş Lahey'de faaliyet gösteren Uluslar arası Adalet Divanı'dır. Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi tarafından değişik ülkelerden seçilen on dört yargıçtan oluşan bu Divan, devletlerarası uyuşmazlıklar konusunda; uluslararası hukuka göre çalışmakta, Divan'ın yetkisini kabul eden üye ülkeler alınan kararlara uymakla yükümlüdür. BM'e bağlı kuruluşlar arasında Dünya Gıda Örgütü, Uluslararası Atom Enerjisi, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU), BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), BM Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), Dünya Sağlık Örgütü (WHO) gibi kuruluşlar vardır. BM küresel bir işbirliğiyle çözümlenebilecek olan uluslararası terörizmle (bombalama, uçak kaçırma, rehin alma, vb.) mücadele için 1997'de Teröre ve Bombalama Eylemlerine Karşı Uluslararası Sözleşme'yi kabul etmiş ve bunu izleyen süreçlerde somut eylem planlarıyla bağlayıcı kararlar almıştır.

KÜRESELLEŞME, KÜRESEL KÜLTÜR, YENİ YAŞAM TARZLARI

Küreselleşme, dünyanın mekânsal olarak küçülmesi, **Marshall McLuhan**'ın deyişiyle **küresel köy**'e dönüşmesidir. 1980'li yıllardan sonra ülkelerdeki yabancı yatırımlarda artışlar görülmüştür. Bu durum uluslararası alanda ekonomik bütünleşmede önemli bir canlanma meydana getirmekle birlikte, çokuluslu şirketlerin birçok ülkede aynı anda etki alanının büyümesine yol açmıştır. Çokuluslu kuruluşların ekonomik gücü ya da izledikleri finans politikaları, birçok alanda belirleyici otorite konumuna gelebilmekte, yaptırımlar oluşturabilmektedir. Küresel politikalar aynı zamanda kendi karşıtlarını da beraberinde getirmiştir. Anti-küreselci (küresellik karşıtı) eylemler olarak bilinen bu hareketlere 1999 yılında Seattle'daki Dünya Ticaret Örgütü'nün toplantısında, dünyanın metalaştırılmasına karşı yapılan protestolar ve Üçüncü Dünya ülkelerinin borçlarının iptal edilmesini talep eden kampanyalar örnek gösterilebilir. Eylemler daha sonra başka kentlerde de devam etmiştir. Büyük küresel aktörler olarak görülen **Dünya Ticaret Örgütü**, **Uluslararası Para Fonu** ve **Dünya Bankası** gibi kuruluşlar, Körfez savaşı başta olmak üzere birçok önemli olay, kitlesel katılımlarla protesto edilmiş ve geniş yankılar uyandırmıştır.

Globalisation terimi ise 1960 yıllarında ilk kez modernizasyon sürecinin bir parçası olarak, Doğu Bloğuna rağmen dünyanın somut bir biçimde tek bir bütün olarak yapılması süreci anlamında kullanılıyordu.

KÜRESEL AKTÖRLER: 1944'de kurulan **Uluslararası Para Fonu**, bütün Birleşmiş Milletler üye devletlerinin katılmak durumunda olduğu, (Kuzey Kore, Küba, vb. birkaç devlet hariç), doğrudan küresel finans düzenini takip eden, dünya borsaları, döviz ve ödemeler konusunda düzenlemeler yapan bir kuruluştur. **ABD** en fazla sermayeyle iştirak ettiği için en fazla oy hakkına sahip bulunmaktadır. 1995 yılında kurulan **Dünya Ticaret Örgütü** hükümetlerin iç ticaret yasalarını ve düzenlemeleri nasıl yapacağı konusunda yasal çerçeve hazırlayan kurumdur. **WTO**'nun aldığı kararlar ya da koyduğu kurallar insan ve çevre, insan ve sağlığı, açlık ve beslenme gibi sorunlarla çok yakından ilgilidir.

Gezegemizin Temel Sorunları: Küresel Isınma, Enerji, Doğal Afetler: Kuzey Yarım Kürede 1960'dan bu yana kar yağışında %10 azalma olmuş; 20. yy. boyunca denizlerin su seviyesinde 10 ile 25 cm arasında yükselme meydana gelmiş; ayrıca yine 1960 yılından bu yana sıcaklığın ortalama 0.5 ile 0.8 arasında artış gösterdiği ve önlem alınmadığı takdirde yaşadığımız yüzyılın sonunda bu artışın 2 dereceyi bulacağı belirtilmektedir.

YENİ BİLİMLER, YENİ TEKNOLOJİLER, YENİ İLETİŞİM TARZLARI

1980'li yıllardan başlayarak, toplumsal olandan bireysel olana doğru önemli bir yönelim görülmüştür. **Baudrillard** bu dönüşümü '**Toplumsalın Sonu**' şeklinde adlandırmıştır. Bilgisayar elbette yaygınlaştıkça hayatımızı ve toplumları da dönüştürmektedir. Hızlı iletişimden, en profesyonel uzmanlık bilgi erişimine, alışverişten oyuna, eğitim hizmetlerinden sanatsal uğraşlara, interaktif ilişkilerden görüntü ve bilgistokuna, sosyal paylaşım sitelerine, sayamayacağımız kadar çok uğraş ve ilişkinin yaşandığı bir ortam olarak, 21. yüzyılın gerçek yaşamına alternatif bir alan olarak görülmektedir.

JEAN BAUDRILLARD VE SİMÜLASYON: Baudrillard'a göre gerçek artık var olan bir şey değil, sürekli üretilen bir şeydir. Bir kökene bağlı rasyonel ya da referansa bağlı olması gerekmez. Günümüzde gerçek, işlemsel bir şekilde modeller aracılığıyla yeniden üretilen şeydir. Bunu da Baudrillard 'hipergerçek' yada 'simülasyon' (benzetim) olarak adlandırır. Simülasyonu tanımlarken Baudrillard hasta örneğinden hareket eder ve şöyle der. "Hastaymış gibi yapan bir insan, yatağa uzanıp bizi hasta olduğuna inandırmaya çalışır. Ama hastalık simülasyonu yapan kişi kendisinde semptomlar görmeye başlar".

İnternet: Önceleri, 1960'ta askeri amaçlarla bilgi paylaşımı amacıyla ortaya çıkan İnternet, daha sonra, 1969'da yine aynı amaçlarla dört üniversite arasında kullanılmış, bugün ise dünyayı adeta kaplayan bir ağa dönüşmüştür. Haberleşme programları, telsiz-telefon, radyo, televizyon yayınlarının aktarılması sağlanmakta; dünyayı gözleme çalışmaları ise daha çok askeri, meteorolojik, tarım, madencilik ve çevre amaçlı programları içermektedir. Çölleşme, orman alanlarındaki değişim, ozon tabakasındaki değişimler, verimli/verimsiz toprakların dağılımı, suların kirlenmesi, volkanik aktivite gibi çevresel durumlar, bu çalışmalar sayesinde uydulardan izlenebilmekte; bu bilgiler ışığında da geleceğe yönelik yeni politikalar geliştirilebilmektedir. "Anjiyosuz Anjiyo" da denilen, bilgisayarlı tomografi tekniği, sanal kolonoskopi bunlar arasında önemli adımlar olarak görülmekte; yakın gelecekte de üç boyutlu tomografilerin hizmete gireceği belirtilmektedir. Ayrıca öteden beri kullanılan aşı yöntemiyle, son yıllarda bazı hastalıkları önlemeye yönelik çalışmalardan olumlu sonuçlar alınmıştır. Menenjit, Hepatit A ve B, Pnömonokok zatürreesi ve rahim ağzı kanseri aşısı son dönemlerde başarılı sonuçlar alınan uygulamalar arasında anılmaktadır. İçinde bulunduğumuz yüzyılın belki de en önemli buluşu insanın gen haritasının çözülmesidir. Genom projesi olarak bilinen DNA'nın şifresinin çözülmesiyle bugüne kadar başedilemeyen hastalıklar olarak bilinen alzheimer, kalp krizi ve kanser başta olmak üzere birçok hastalığın tedavisi yapılabilecek, insanın yaşam kalitesi yükselebilecek, dolayısıyla da insan ömrü uzayabilecektir. Yine gen haritası sayesinde yapılacak genetik analizlerle, insanların daha anne karnındayken ne tür hastalıklara yakalanacağı belirlenebilecek, hatta insan bedeninin ne kadar yaşayabileceği bile belirlenebilecektir. Bu buluş, 21. yüzyılın ilk dev teknolojik zaferi olarak anılmaktadır. Tıpta meydana gelen çok önemli gelişmelerden biri de klonlamadır. Herhangi bir organizmanın, embriyonun veya bir DNA parçasının çoğaltılması olarak tanımlanan klonlama, moleküler, çoğaltımsal ve terapi amaçlı olmak üzere üç türde yapılmaktadır. Bunların içinde en çok tartışma yaratan klonlama tipi, terapi amaçlı klonlamadır. Bu tip klonlama insan embriyolarının kök hücreleri alınması ve hasta insanlarda kullanılması esasına dayanır. Örneğin lenf kanserinde embriyonik kemik iliği hücrelerinin, kanserli doku ile değiştirilerek oradaki sağlıklı hücreyi oluşturabileceği ve hastalığı tedavi edebileceği bilinmektedir. Bu yöntem bir çok hastalığın tedavisinde önemli bir umut olarak görülmektedir. İlk

memeli olarak klonlanan Dolly koyun kopyalaması da bu yöntemle gerçekleştirilmiştir. 1996 yılında Dr. Ian Willmut ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilen bu kopyalama bilim tarihi açısından önemli bir olay olarak görülmüş ve tüm dünyada büyük yankılar yaratmıştır.

1985 yılında kullanılmaya başlayan Internet (**“kendi aralarında bağlantılı ağlar” anlamına gelen Interconnected Networks teriminin kısaltması**), birçok olumlu yararları yanında çeşitli tehlikeler de arz etmektedir. Teknik tehlikeler, bilgisayar korsanlarının (hacker) saldırıları ve bilgisayarı ele geçirmeleri; zararlı kod ve programların canlılarda hastalık meydana getiren virüsler gibi bilgisayara bulaşması ve casus programlar sayılabilir. Bunun yanında, mantığın sınırlarını aşacak tarzda bilgisayar oyunlarına teslimiyet, sosyal paylaşım ya da web güncelerinde (blog) aşırı zaman tüketimi, saplantı halini alan pornografi, ileri toplumlarda internet üzerinden alışveriş takıntısı, Internet bağımlılığı gibi çağın bir tür hastalığını da yaratmıştır.

1980 SONRASINDA KÜLTÜR VE SANAT

Bu dönemde sanat, 60'lı yıllardan sonra sanatın yapısına dair geliştirilen köktenci sorgulamaların oluşturduğu miras üzerinden gelişir. 1960 sonrasının sanat anlayışı, kökenlerini yüzyılın başındaki **Avangard** akımlarda, özellikle de **Dada**'nın alaycı ve nihilist tavrında, **Fütürizm**'in ateşli eylemciliğinde ve en çok da **Duchamp**'ın hazır nesnesinde bulur. **Andy Warhol**, imgelerini eliyle çizmek yerine hazır popüler imgeleri kullanır. Bunları teknisyenleri aracılığıyla **“Factory”** diye adlandırdığı atölyesinde mekanik yöntemlerle çoğaltımını yapar. Yine **Minimalistlerin** çoğu, eserlerini sipariş vererek yaptırırlar. (**Dan Flavin**, eserlerinin kurgusunu tamamladıktan sonra projeyi elektrikçilere verir ve elektrikçiler sanatçının istediği projeyi uygulurlar sadece). **Yeni Gerçekçiler, Fluxus, Land Art** sanatçıları olmak üzere bu dönemin birçok sanatçısı, sanat ile yaşamı bütünleştirmeye çalışmışlardır. Ve sanat güzel de olmak zorunda değildir. Çirkinlik, rahatsız edicilik, iticilik, korkutmak pekâlâ sanat kategorisi olarak kabul edile-bilmektedir. Örneğin **Marina Abramoviç** 1997 yılında Venedik Bienalinde gerçekleştirdiği **“Balkan Barok”** isimli bir performansta, üç gün boyunca yüzlerce kanlı kemikten et sıyrır. 1960 sonrası sanata da işte o kadar 'sanat' denilebilirdi. Çünkü bu dönem sanatçıları tüm bunlara karşı çıkarak varolmuşlardı. Bununla bağlantılı olarak sanatın ölümü sorunu, Hegel'den beri zaman zaman tartışılmakla birlikte, bugünkü temellendirme daha çok postmodern sanatta olduğu gibi, varolan imgelerin sonsuz çoğaltımında, gittikçe yaşamla bütünleşen, yaşamın kendisi olan sanatta ve anti estetik arayışlarda gerekçelerini bulmaktadır. Küreselleşmeyle birlikte yapının kamuoyuna sunumunda önemli bir değişim yaşanmış; endüstri ürünlerinin sunumunda geçerli olan tüm kural ve yöntemler kültür sanat için de geçerlilik sağlamıştır. **Jameson**'un deyişiyle “Estetik üretim meta üretimiyle iyice bütünleşmiş” ve piyasa realitesine sonuna kadar bağlı kalmıştır. Bundan dolayı da çokuluslu sermaye, rekabet gücünü artırmak, kamuoyunda güvenilirliğini artırmak için sponsorluklarla sanatı desteklemeye başlamışlardır. Bunun sonucu olarak da, inanılmaz derecede reklam ve tanıtım kampanyalarıyla dünya çapında etki yaratan ve izleyici toplayan mükemmel organizasyonlar ve etkinlikler (bienal, festival, konser gibi) gerçekleştirilmiştir.

Plastik Sanatlar: 70'li yılların sonlarında ortaya çıkan **Yeni Dışavurumcular (neo-ekspresyonizm)** asıl etkinliğini 80'li yıllarda gösterdi. Minimalist ve kavramsal sanata karşı resmi yeniden önemsenir kılmayı hedefleyen bu sanatçılar, öteden beri sanatın ötelemiş olduğu, figür, cinsellik, sembolizm, tarihsel olaylar, mitoloji, anlatı, otobiyografi gibi temaları, büyük boyutlu tuvalerde kalın ve kaba fırça kullanımıyla, renk ve biçim yetkinliğini öne çıkararak eserlerini yapıyorlardı. **Kiefer**, Almanya'nın tartışmalı geçmişi, Mezopotamya, Eski Ahit' gibi temalarla; **Baselitz**, alışkanlık ve beklentilerimizi altüst eden resimleriyle dikkat çekerler. **Polke, Chia, Clemente, Cucchi, Fischl, Salle, Schnabel** gibi sanatçılar bu anlayış içerisinde dikkat çeken diğer sanatçılardır. Bienallerin gösterim alanı olarak popülerleştiği, resim ve heykele alternatif olarak var olan yerleştirme, video, fotoğraf, performans ve deneysel üretimlerin gözde türler olarak başköşeye yerleştiği, küratörlük olgusunun daha çok konuşulmaya başlandığı ve üçüncü dünya ülkelerinin, ötekinin, yerel kimliklerin keşfedilmeye başlandığı yıllar olarak da bilinir. **Barbara Kruger**'in medyanın dilini kullanarak, popüler kültürün yarattığı cinsiyet ayrımcılığını eleştiren işleri; **Jenny Holzer**'in tüketim kültürünün yarattığı birey tipine yönelik eleştirilerini, kendisine ait sözleri görünür kılarak sergilediği elektronik panoları; **Cindy Sherman**'nın farklı kimliklere bürünerek çektiği fotoğraflarla gerçek kimliğini belirsizleştirdiği eserleri; **Sherrie Levine**'nin erkek sanatçıların bilindik eserlerini kopyalayarak kendine maletmesi, tüketim kültürü ve medyanın güvenilirliğine, bilgiyi manipüle edebilmesine, önerilenin yapaylığına yöneltmiş önemli eleştiriler olarak dikkat çekmektedir. 60'lı yıllardan sonra beden sanatı, happening, aksiyon, gösteri sanatı olarak ortaya çıkan ancak bugün performans adı altında değerlendirilen, çoğu zaman izleyici önünde gerçekleşen sanat türü yeni bir anlayış olarak dikkat çeker. **Viyana Eylemcileri** olarak bilinen **Herman Nitsch, Rudolf Schwarzkogler, Gunter Brus** başta olmak üzere sanatçılar kışkırtıcı, sansasyonel ve bedene yönelik sadomazoşistik eylemlerle gündeme oturur. Öte taraftan performans sanatının babaannesesi olarak bilinen **Marina Abramoviç, Sterlach** ve **Orlan** da en etkili yapıtlarını bu yıllarda gerçekleştirir. Yine Popüler kültür nesnelere yeniden üreterek, kitsch olanı, banal olanı sanata dahil eden **Jeff Koons**; köpekbalıklarını ve diğer hayvan ölülerini kullanarak gerçekleştirdiği enstalasyonlarıyla **Damien Hirst**; gerçeklik duygumuzla oyun oynayarak realist aynı zamanda mekana sığmayan devasa heykelleriyle **Ron Mueck**; sponsorluk ilişkilerini eleştirel bir şekilde ele aldığı işleriyle **Hans Haacke** gibi sanatçılar ismi anılması gereken diğer önemli sanatçılardandır.

Edebiyat: Edebiyatta, büyük ölçüde postyapısalcı felsefenin dile dair ortaya koyduğu kuramsal çalışmalar etkili olmuştur. Dilin temsiliyetinin sorunsala dönüştürüldüğü yapıtlarda dil, gerçekliği temsil eden değil, onu yeniden kuran, çok anlamlılığa gönderme yapan, metaforik olana açık ve olanak tanıyacak şekilde kullanılır. Bu açıklıktan yararlanması beklenen okur, birçok anlatıdan oluşan, kurmaca ağırlığı olan romanın anlamını adeta kendisi üretir. **Umberto Eco**'nun **Açık Yapıt** isimli kitabı bu yaklaşımları kavramsallaştırır. Bu anlamda **İtalo Calvino**'nun **Bir Kış Günü Eğer Bir Yolcu**, **Umberto Eco**'nun **Gülün Adı** ve **Foucault'un Sarkacı** adlı romanları akla gelen ilk romanlardır. Öte taraftan mitoslarla gündelik yaşamın sadeliğini, karşıtlığını bütünleştiren **Paul Auster**, günümüz toplumlarında insanının yabancılaşmasını

kara mizah ve düşsel yaşamı birleştirerek yapıtlarına yansıtan **Thomas Pynchon**; fantastik ve büyümlü gerçekçiliği, kurguyu merkez alan bakışla **John Bart** yine bu tür eser veren yazarlar arasında yer alır.

Mimari: Mimaride günümüzde egemen olan anlayış, 1950'lerden itibaren modern mimarinin biçimciliğine getirilen eleştirilerle eklektik bir eksenle biçimlenen postmodern mimaridir. Bu anlayış, **Robert Venturi**'nin 1966'da "**Mimarlıkta Karmaşıklık ve Çelişki**" isimli kitabıyla belirginleşir. Venturi, mimarideki dekoratif bileşenlerin önemine ve mimarideki vazgeçilmezliğine vurgu yapar. Yine **Michael Graves** ve **Frank Gehry** gibi mimarların bu paralelde eleştirileri ve postmodern yapılar yapmaları, bu yeni mimari algının yayılmasını sağlamıştır.

Sinema: Bu dönem sineması, kuşku yok ki önemli dönüşüm geçirdi. Bu dönüşümün belirlediği esas nokta teknik altyapıyla, bilgisayar teknolojisindeki gelişmelerle ve olanaklarının genişlemesiyle ilgilidir. Teknik altyapı ve güçlü kurgusal yapı, ilginin dış dünyadan, algılara dayalı bir dünyaya doğru kaymasına yol açtı. Diğer birçok alanda olduğu gibi sinemada da gerçeklikle ilişkimiz sorgulanmaya başlandı. Gerçeklik sorununu 1999 yılında **Andy** ve **Larry Wachowsky** kardeşlerin üçleme olarak çektikleri **Matrix** gündeme getirdi. Filmde, insana yapay uyarılarla gerçek olmayan bir dünya gerçek gibi gösteriliyordu. Aslında bu film **Baudrillard**'ın simülasyon kavramının tam karşılığını oluşturuyordu.

21. YÜZYILA DOĞRU TÜRKİYE

Siyasal ve Sosyal Görünüm: Son 30 yılda Türkiye'deki değişime baktığımızda, öncelikle 12 Eylül Askeri Darbesi ve onu izleyen dönem öne çıkmaktadır. Darbenin hemen ardından uygulanan liberal politikalar dönemin özelliğini belirleyen bir diğer önemli etkenidir. Bu politikaların günlük hayata yansımada, neredeyse tüm alanlarda, özellikle gençler başta olmak üzere siyasal olandan uzaklaşarak mesleki ve günlük hayatın gerekliliklerine kayılması analiz edilmeye değer ayrı bir sosyolojik ve tarihsel fenomendir.

Sanat Kültür: 1980'lerden itibaren Bienal, Sanat Fuarları gibi büyük sergi organizasyonları, çok geçmeden, Ankara'da Asya Avrupa Sanat Bienali, İstanbulda ise bugün hala devam eden İstanbul Bienali şeklinde ülkemizde, çağdaş sanatın önemli sunum ortamları olmuşlardır. 1990'lı yıllar, resim ve heykeli ötekileştiren video, fotoğraf, yerleştirme, performans ve disiplinlerarası sanatın öne çıktığı yıllar olmuştur. Bugün ise, disiplin sorunu yerine, dil sorunu, anlam ve kavramsal yaklaşımların öne çıkarak eleştirel bakışların önemsendiği görülmektedir. Bu anlamda öne çıkan sanatçılar şöyle sıralanabilir: **Burhan Dođançay, Bedri Baykam, Ömer Uluç, Adnan Çoker, Halil Akdeniz, Sarkis, Ayşe Erkmen.**

Edebiyat: Roman için de 80 sonrasında, tıpkı post yapısalıcılarda ve postmodern romanda olduğu gibi, dil yapısının, dilin sorunlarının, yani anlatım biçim ve tekniklerinin öne çıktığını görmekteyiz. Postmodern roman olarak tanımlanan nitelermelerin Türk romanına yansıyan özelliklerini bazı yazar ve romanlarda görmekteyiz: **Oğuz Atay**'ın "**Tutunamayanlar**"; **Orhan Pamuk**'un "**Cevdet Bey ve Oğulları**" ve "**Beyaz Kale**" ile başlayan yazı serüvenü, **Kara Kitap, Yeni Bir Hayat** gelindiğinde tanınan çok okunan bir yazar olmuştur; artık dünya dilerine çevrilecektir. **Latife Tekin**'in "**Sevgili Arsız Ölüm**", **Elif Şafak**, "**Mahrem**", "**Baba**"; **Hasan Ali Toptaş** "**Bin Hüzünlü Haz**" yeni isimlerdir.

Sinema: Bu dönemde ticari filmlerden ayrışan sanat filmlerinde bir zenginlik görülmüş; şiddetten korkuya, minimalist sinemadan deneysel birçok tarzda film çekilmiştir. Çekilen bu filmlerde, eşcinsellik, milliyetçilik, etnik ve dinsel kimlikler, kadın ve erkek temsilleri, Doğu-Batı, aydın kimliği, askeri darbeler en çok işlenen konulardır. **Şerif Gören** ve **Yılmaz Güney** (1982) **Yol**, **Ömer Kavur** (1986) "**Anayurt Oteli**", **Fatih Akın Duvara Karşı** ve **Nuri Bilge Ceylan** (2002) **Uzak**.